

Regenten, aristocratisering en genealogie

R.G. de Neve

Bescheiden, bijna verlegen zelfs, zoekt Rijksbaron Pieter van Leijden (1726-1786),¹ vroedschap en burgemeester te Gorinchem, onze aandacht. Met een subtiel gebaar van zijn linkerhand nodigt hij ons uit voor een nadere kennismaking. Een lichte glimlach speelt om zijn mond en een zekere trots maakt zich van hem meester als zijn opzet is gelukt. Als beloning gunt hij ons een blik in zijn wereld. De 39-jarige regent gaat gekleed volgens de laatste mode. Zijn blauwfluwelen kostuum is rijkelijk omzoomd met glanzend zilverdraad. De brede omslagen van zijn mouwen laten genoeg ruimte aan de weelderige, kanten manchetten van het hemd dat hij eronder draagt. Een kanten jabot is flatteus rond zijn hals gedrapeerd en op zijn linkerheup draagt hij een degen, eerder als teken van adellijk vertoon dan van krijgslust. Ook de nonchalante wijze waarop zijn rechterhand op een kruisboog rust, doet vermoeden dat hij dit wapen slechts hanteert tijdens een aangenaam verblijf in deze of gene heerlijkheid. Voor ons staat iemand die zijn welvaren als een vanzelfsprekendheid toont. Het linksboven afgebeelde familiewapen moet zijn voorname afstamming verraden, maar ook zonder deze visuele aanwijzing herkennen we in hem ontegenzeggelijk 'een man van aanzien'. Ondanks zijn vriendelijke en ingetogen gelaatsuitdrukking spreekt zijn verschijning boekdelen: hier zien we een standsbewuste patriciër met aristocratische allure, wiens wereld bestaat uit regentensalons, buitenplaatsen en stedelijk pluche.²

Introductie

Hollandse en Zeeuwse regenten vormden tijdens de Republiek de politieke elite die was opgekomen dankzij de winsten van hun families, gemaakt in handel en nijverheid. Als bestuurders van stad en gewest werden zij van entrepreneurs tot een selecte groep burgerlijke 'aristocraten', die de openbare ambten onder elkaar verdeelden en nog uitsluitend van hun vermogen leefden. Dit proces wordt door historici die zich met eliteonderzoek bezighouden, 'aristocratisering' genoemd. Lange tijd was de gangbare mening dat 'aristocratiserende' regenten de adel imiteerden door een luxe

¹ Zoon van Coenraad Pieter des H.R. Rijksbaron van Leijden (1700-1758), vroedschap te Gorinchem, daarna luitenant-generaal in Staatse dienst, en Anna Wilhelmina van Hoeij (1698-1785).

² Met dank aan mevr. Pascale Pere te 's-Gravenhage.

Het wapen van Mr. Abraham van Hoey
(foto Centraal Bureau voor Genealogie, Den Haag)

levenswijze, de aankoop van grond en heerlijkheden en gepronk met buitenlandse adellijke titels. Met toepassing van de prosopografische methode rekenden eliteonderzoekers gedurende de afgelopen twee decennia echter met dat beeld af. Aristocratisering als analytisch concept voor het eliteonderzoek leek te hebben afgedaan of moest op zijn minst van zijn adellijke bijklank worden bevrijd. Of toch niet? Tot nu toe bleef namelijk onderbelicht dat het regentenpatriciaat een stands- en dynastiek bewustzijn ontwikkelde en in samenhang daarmee belangstelling kreeg voor de geschiedenis en genealogie van de eigen familie. Met behulp van ‘authentieke stukken, oude historieschrijvers, oude genealogien, huwelijksvoorwaarden, testamenten, doop-, trouw- en grafboeken, manuscripten en andere geloofswaardige stukken³’ werden geslachtsregisters opgesteld en probeerden vele regenten de eigen stamboom zo ver en voornaam mogelijk terug te voeren. Door daarbij creatief om te gaan met de schaarse gegevens slaagden verscheidene families er in ‘aan te tonen’ dat zij stamden uit een riddermatig geslacht.

Hollandse regenten

In het verleden van ons land speelden de zeventiende- en achttiende-eeuwse Hollandse en Zeeuwse regenten weliswaar een tot de verbeelding sprekende rol, maar hun imago was tot voor kort negatief. Lange tijd zijn zij neergezet als arrogante, decadente, corrupte en rentenierende intriganten die niets anders deden dan hun eigen belangen najagen. Het historisch onderzoek heeft zich echter de afgelopen veertig jaar losgeweekt van de bestaande vooroordelen en is met de prosopografie als belangrijkste hulpmiddel andere wegen ingeslagen. Sinds D.J. Roorda in 1961 *Partij en factie* publiceerde, werd gepoogd de regenten zo objectief mogelijk te bestuderen door ze te zien als

3 Centraal Bureau voor Genealogie (CBG), Collectie algemene familiedossiers, dossier Van Heemskerck van Beest.

‘product’ van hun tijd.⁴ In enkele studies werd, met nadruk op de achttiende eeuw, systematisch onderzocht welke politieke, economische, sociaal-culturele en demografische omstandigheden invloed hadden op de door hen gevolgde overlevingsstrategieën.⁵

In relatie tot de regenten (ook wel aangeduid als de stads- of stedelijke regenten) komt men in de literatuur veelvuldig het begrip patriciaat tegen. Zo wordt afwisselend gesproken over regenten en over patriciaat als men het over dezelfde groep heeft en treft men regelmatig de samenstelling ‘regentenpatriciaat’ aan. Onder eliteonderzoekers is het inmiddels gebruikelijk tot het patriciaat alleen de regenten (vroedschapsleden) en hun familieleden te rekenen. Het patriciaat wordt dus gevormd door de politieke elite. Uitgaande van een ruimere definitie kan tot het patriciaat ook de gehele stedelijke elite worden gerekend. In dat geval behoorden eveneens vermogende en aanzienlijke families die bijvoorbeeld vanwege hun godsdienst niet in aanmerking kwamen voor opname in de vroedschap, tot het patriciaat.

Gedurende de zeventiende en achttiende eeuw deed zich een opvallende ontwikkeling voor. De regenten gingen zich namelijk meer en meer uitsluitend bezighouden met het besturen van hun stad en werden van koopman, fabrikant of financier van handel en nijverheid louter bekleder van openbare ambten op het niveau van stad, gewest of generaliteit. Regeren werd hetzelfde als het uitoefenen van een beroep. Parallel daaraan trokken de regenten zich steeds meer terug uit de economische activiteiten waarmee hun familie fortuin, aanzien en een plaats in de vroedschap had verworven. De ‘professionalisering’ van het stedelijk bestuur uitte zich ook in het toenemend aantal vroedschappen dat een academische graad, doorgaans meester in de rechten, behaalde.

Centraal in het hele proces stond de bewustwording van de regenten een aparte groep te zijn, die van nature was voorbestemd het volk te leiden. Belangrijk was ook dat regentenzonen op grond van hun geboorte recht hadden op een vroedschapszetel. Afkomst werd de legitimatie voor hun verheven positie in de samenleving.

Het groeiende standsbesef van de regenten – bij de oudste families doorgaans het sterkst aanwezig – werkte op een aantal manieren door. Zo slaagden zij in hun opzet de door hen beklede ambten exclusief in eigen kring te houden en het aantal regentenfamilies zo veel mogelijk te beperken. De voortschrijdende oligarchisering, ook wel aangeduid als politieke contractie, werd slechts verstoord wanneer het uitsterven in mannelijke lijn van regerende families leidde tot een tekort aan regentenzonen. Als in dat geval de ‘import’ van jongere telgen van regentenfamilies uit andere steden geen oplossing bood, moest men ook nieuwkomers van buiten de eigen kring op het kussen dulden. Deze waren overigens in veel gevallen schoonzoons of zwagers van de laatste mansoors van de uitgestorven geslachten.

4 D.J. Roorda, *Partij en factie. De oproeren van 1672 in de steden van Holland en Zeeland. Een krachtmeting tussen partijen en facties* (Groningen, 1961).

5 K.W.J.M. Bossaers, ‘Van kintsbeen aan ten staatkunde opgewassen’. *Bestuur en bestuurders van het Noorderkwartier in de achttiende eeuw* (’s-Gravenhage, 1996); J.J. de Jong, *Met goed fatsoen. De elite in een Hollandse stad, Gouda 1700-1780* (S.l., 1985); L. Kooijmans, *Onder regenten. De elite in een Hollandse stad. Hoorn 1700-1780* (S.l., 1985); M. Prak, *Gezeten burgers. De elite in een Hollandse stad, Leiden 1700-1780* (S.l., 1985).

Naast politieke contractie was er ook sprake van sociale contractie. De standsbewuste regenten sloten zich namelijk in sociaal opzicht af van andere groepen in de samenleving door bij voorkeur met standgenoten te trouwen. Ook hier konden demografische factoren echter roet in het eten gooien, waardoor huwelijken met telgen uit niet-regentengeslachten moesten worden gesloten. Financiële misère kon een andere reden zijn om het sociaal prestige van de regenten via een huwelijk te koppelen aan het kapitaal van de naar politieke invloed strevende gegoede burgerij. Voorts werd een op endogamie gerichte huwelijkspolitiek in zijn algemeenheid als instrument alleen consequent gehanteerd door families die al sinds de zestiende of het begin van de zeventiende eeuw het stadhuis bevolkten. ‘Jongere’ regentenfamilies waren veel eerder bereid tot een verbintenis met een niet-regerende familie.

Daarnaast waren de regenten het letterlijk aan hun stand verplicht een levensstijl te ontwikkelen die hen moest onderscheiden van de gegoede burgerij. Het decor waarin menig regentenbestaan zich afspeelde, bestond uit een imposant woonhuis in de stad en vaak, maar lang niet altijd, ook een buitenverblijf, omgeven door sier- en moestuinen, boomgaard, bos, akkers en weilanden. De decorstukken werden gevormd door fraaie interieurs, familieportretten, kunst- en boekenverzamelingen, gouvernantes, huispersoneel, koetsen en paarden. Vast onderdeel vormde de ‘grand tour’, het sluitstuk van de opvoeding van een regentenzoon. Overigens waren niet alle regenten even vermogend, zodat hun leefpatronen nogal uiteen konden lopen. Ondanks hun luxe leven – in de historische literatuur doorgaans voorzien van het etiket ‘adellijk’ – gooiden de meeste regenten geen geld over de balk. Zij gaven uit wat nodig was voor het ophouden van hun stand en waakten er doorgaans voor schulden te maken.

Om *standesgemäss* te blijven, moesten de regenten bovendien zorgen niet tot armoede te vervallen. Het was dus van levensbelang hun inkomen structureel op peil te houden. Daarvoor waren zij geheel aangewezen op het familievermogen, aangezien zij immers geen betaald beroep uitoefenden en de inkomsten uit de door hen beklede ambten op zijn best weinig voorstelden. Instandhouding van het familievermogen was daarom een van de voornaamste zorgen. Bij het beleggen van hun kapitaal konden zij het zich niet veroorloven veel risico te lopen, maar tegelijkertijd streefden zij wel naar zo gunstig mogelijke resultaten. Obligaties ten laste van steden, gewesten en de generaliteit waren daarom het meest in trek met als gevolg dat deze waardepapieren doorgaans de helft tot twee derde van het vermogen van een gemiddelde regent uitmaakten. Veel minder populair waren het beleggen in buitenlandse staatsobligaties en de aankoop van grond en huizen. Het ging in beide gevallen om ongeveer 10% van het totale vermogen, waarbij overigens sterke onderlinge verschillen tussen families mogelijk waren.⁶ De regenten werden door hun grondaankopen echter nooit grootgrondbezitters. Ondanks hun zomerse trek naar buiten was en bleef hun wereld de stad waar zij op het kussen zaten. Het financieren van handel (bijvoorbeeld VOC en WIC) en nijverheid en het verstrekken van leningen aan particulieren ten slotte vond slechts op kleine schaal plaats.⁷

6 J. de Jong, *Een deftig bestaan. Het dagelijks leven van regenten in de 17de en 18de eeuw* (Utrecht-Antwerpen, 1987) 75.

7 *Idem*, 174, 177.

Aristocratisering

In het voorgaande is feitelijk betoogd dat het standsbewustzijn van de regenten de grondslag vormde voor oligarchisering, sociale contractie, voorname levensstijl en wijze van vermogensbeheer. Door Roorda zijn deze aspecten van het regentenbestaan samengevat onder de noemer ‘aristocratisering’. Hierbij ging het volgens hem niet om een rechtlijnig, maar een schoksgewijs proces. Versnelling tijdens de stadhouderloze tijdperken (1650-1672 en 1702-1747) werd afgewisseld met vertraging gedurende de jaren dat de Oranjes in het zadel zaten. Bovendien bleef gedurende de gehele zeventiende en achttiende eeuw voor nieuwelingen de mogelijkheid bestaan tot de vroedschap toe te treden.

Het begrip aristocratisering kan in de eerste plaats in een politieke context worden gehanteerd en is afgeleid van het Griekse *aristokratia*, een samenstelling van *aristos* (de beste) en *kratia* (heerschappij). Een aristocratie was een regering van de besten en in het zeventiende- en achttiende-eeuwse Holland waren dat de aanzienlijksten of beter gezegd de meest welgestelden. Aangezien niet-regenten bovendien bewust werden uitgesloten van het stadsbestuur, was er in de praktijk sprake van oligarchisering ofwel vorming van een regering van weinigen.

Er is echter nog iets anders. Doordat lange tijd verreweg de meeste aanzienlijken tot de adel behoorden, waren de begrippen aristocratie en adel tot synoniemen geworden en suggereerde de term aristocratisering ook dat de regenten zich gingen gedragen als edellieden. Niet alleen hun manier van leven, maar vooral hun grondbezit en heerlijke titels zouden bewijzen zijn voor hun adellijke pretenties. De zaken bleken echter anders te liggen dan op het eerste gezicht misschien leek. Volgens de huidige stand van het onderzoek valt de levenswijze en het vertoon van luxe van de regenten waarschijnlijk eerder te verklaren uit de drang zich te onderscheiden van de gegoede burgerij dan uit een zucht naar adeldom.⁸ De meeste regenten en vooral zij die stamden uit oude patricische geslachten voelden zich namelijk zeker niet de minderen van de edelen, maar beschouwden zichzelf veel eerder als de nieuwe, ware elite. Bovendien streefden zij de adel in rijkdom niet zelden voorbij. Het burgerlijk zelfbewustzijn van de heren leidde er ook toe dat verscheidene regentenfamilies in 1814 het aanbod afsloegen in de adelstand te worden verheven.⁹ Liever eersterangs burgers dan tweederangs adel, zo redeneerden zij. Ook anderszins bleek weinig van een drang bij de regenten de adel te imiteren. Zo bleef onder de Hollandse regenten het bezit van heerlijkheden beperkt tot een kleine groep. Rond 1750 bezaten slechts 10 tot 15% van de regenten een of meerdere heerlijkheden.¹⁰ De glans van een heerlijke titel woog voor de meesten van hen kennelijk niet op tegen de aankoopkosten. Bovendien waren de aan heerlijkheden verbonden inkomsten relatief gering. Verder ontwikkelden de regenten zich, zoals hierboven reeds vermeld, niet tot grootgrondbezitters. Daarnaast hielden zij zich verre van adellijke bezigheden als het krijsbedrijf en de jacht. Het laatste ondanks het feit dat in 1716 in Holland de jacht werd opengesteld voor burgemeesters en

8 Kooijmans, *Onder regenten*, 206; L. Kooijmans, ‘Patriciaat en aristocratisering in Holand tijdens de zeventiende en achttiende eeuw’, in: J. Aalbers en M. Prak, *De bloem der natie. Adel en patriciaat in de Noordelijke Nederlanden* (Meppel-Amsterdam, 1987) 98-100.

9 Om hoeveel gevallen het relatief gezien ging, is een interessante vraag die nader onderzoek verdient.

10 De Jong, *Een deftig bestaan*, 174.

vroedschappen van de stemhebbende steden.¹¹ Voorts hebben Hollandse regenten nooit gestreefd naar toelating tot de ridderschappen – dat hadden zij als vertegenwoordigers van de steden (en delen van het platteland) natuurlijk ook niet nodig – of vrijstelling van het betalen van belasting. Bovendien bleef er een kloof tussen adel en patriciaat bestaan. Onderlinge huwelijken kwamen niet vaak voor, wat vooral kwam door de op endogamie gerichte huwelijkspolitiek van de sterk standsbewuste Hollandse adel.¹²

Van het imiteren van de adel was dus in feite geen sprake. Dat leidde tot de aanbeveling de term aristocratisering alleen nog maar te hanteren wanneer daadwerkelijk een overgang van een burgerlijke naar een adellijke levensstijl aan de orde was en anders te spreken over elitevorming.¹³ Een andere suggestie die werd gedaan, had de bedoeling het begrip aristocratisering juist van zijn ‘adellijke bijklank’ te ontdoen en dus alleen een politieke lading te geven.¹⁴ Twee tegenstrijdige voorstellen dus, die bovendien de bruikbaarheid van aristocratisering als analytisch concept verzwakken. Dat is jammer en ongewenst. Hierna wordt eerst duidelijk gemaakt waarom en vervolgens wordt een poging gedaan het begrip aristocratisering ‘nieuw leven in te blazen’.

In het historisch onderzoek naar het patriciaat is tot op heden een belangrijk aspect grotendeels buiten beschouwing gebleven, namelijk het dynastieke bewustzijn van de regenten dat zich in het verlengde van hun standsbesef ontwikkelde. In samenhang daarmee ontstond bij hen ook belangstelling voor het eigen geslacht, een adellijke afstamming en genealogie. Er zijn slechts enkele studies die daaraan – zij het terloops – aandacht besteedden. Zo schreef Van Nierop in zijn boek over de Hollandse adel in de zestiende en eerste helft van de zeventiende eeuw met betrekking tot de aristocratisering van de regenten onder andere dat zij ‘meer of minder gefingeerde stambomen’ opstelden om een adellijke afkomst te bewijzen. Ook Holleman liet dit fenomeen niet onbesproken door in zijn studie over Dirk van Assendelft, schout te Breda, te wijzen op het bestaan van genealogieën Van Assendelft waarin gepoogd werd de afstamming van de Hollandse regenten Van Assendelft uit de adellijke Van Assendelfts aannemelijk te maken. De Jong volstond in zijn studie over de Goudse regenten slechts met één regel: ‘Sommige regenten zochten koortsachtig naar de ontbrekende schakel tussen hun stamboom en die van één der adellijke families.’ Schmidt ging in zijn proefschrift over de familie Teding van Berkhout wat dieper op de materie in en bespeurde naast de genealogische belangstelling van de familie, inclusief een gefingeerde adellijke afstamming, ook het begin van een dynastiek bewustzijn.¹⁵

De geringe aandacht voor het dynastieke bewustzijn van de regenten en hun pogingen adeldom te bewijzen is onterecht. Juist dit fenomeen namelijk, vormde wellicht de essentie van het aristocratiseringsproces. Met enig recht kan misschien zelfs wel worden gesproken over het – om een tegenwoordig weinig geliefde frase te gebruiken –

11 H.F.K. van Nierop, *Van ridders tot regenten. De Hollandse adel in de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw* (S.l., 1984) 47.

12 Aalbers en Prak, *De bloem der natie*, 100; Van Nierop, *Van ridders tot regenten*, 82-83, 233.

13 M. Prak, ‘Aristocratisering’, *Spiegel Historiael*, XXIII (1989) 232.

14 Bossaers, ‘*Van kintsbeen aan*’, 6.

15 Van Nierop, *Van ridders tot regenten*, 224; F.A. Holleman, *Dirk van Assendelft, schout van Breda, en de zijnen* (Zutphen, 1953) 358-359; De Jong, *Met goed fatsoen*, 243; C. Schmidt, *Om de eer van de familie. Het geslacht Teding van Berkhout 1500-1950* (Amsterdam, 1986) 15-19.

‘verraad van de burgerij’ aan de eigen klasse.¹⁶ De vaak op valse gronden gebaseerde claim van regentenfamilies dat zij uit een riddermatig geslacht sproten, hield immers tegelijkertijd een ontkenning in van hun eigen burgerlijke afkomst. Ondanks dergelijke pretenties werden zij echter door de adel meestal niet geaccepteerd. Daarnaast viel hen binnen eigen kring doorgaans slechts hoon ten deel. Hoe adellijk hun pretenties ook waren, zij bleven in de ogen van de adel, hun minder pretentieuze standgenoten en de gegoede burgerij niet meer dan burgerlijke ‘heren’. Bovendien gaven de regenten zelf hun positie als stedelijke regeerders niet op en ontwikkelden zij zich niet tot grootgrondbezitters. Hoeveel en welke families adeldom zochten, is nog onduidelijk. Familiehistorisch en genealogisch onderzoek zal op deze vraag het antwoord kunnen geven.

Het groeiende dynastieke bewustzijn van de regenten leidde tot een verschuiving van de belangstelling voor de maagschap (het nageslacht van de (bet)overgrootouders van zowel vaders- als moederszijde) naar die voor het eigen geslacht of de familie (alle nakomelingen in mannelijke lijn van een gemeenschappelijke voorvader). De magen werden op papier weergegeven in een parenteel. Verwantschapsrelaties met betrekking tot het geslacht vindt men terug in een genealogie of stamboom.

De toegenomen belangstelling voor het geslacht bleek bijvoorbeeld uit een huwelijkspolitiek die niet langer alleen de positie van een individuele regent binnen de vroedschap moest versterken, maar ook op langere termijn de beste kansen bood op vergroting van het aanzien en de invloed van de familie. Belangrijk was dat het maatschappelijk vermogen van de familie werd vergroot en voor toekomstige generaties veiliggesteld. Daarnaast gaf men bij vererving, leenopvolging of het doorgeven van ambten de oudste zoon voorrang boven jongere zonen en dochters. Verder benadrukten de regenten de band met hun geslacht door een erfelijk *familiewapen*¹⁷ te gaan voeren en familieportretten te laten schilderen. Bovendien begonnen zij documenten met betrekking tot hun familie te bewaren en te archiveren en de geschiedenis en genealogie van hun geslacht op schrift te stellen. Daarbij ging het er vooral om de gegoedheid en het aanzien van de familie te benadrukken, de stamboom zo ver mogelijk in het verleden terug te voeren en – zoals hierboven al bleek – een adellijke afstamming te ‘bewijzen’.

Binnen regentenkring deden zich de eerste tekenen van genealogische belangstelling vermoedelijk in de eerste helft van de zeventiende eeuw voor. In Holland en Zeeland werden tot die tijd alleen genealogieën opgesteld van adellijke geslachten. Dat gebeurde bijvoorbeeld om adeldom te bewijzen en door te geven – adeldom vererfde naar het in Holland geldende recht uitsluitend patrilineair – en ten behoeve van op-

¹⁶ Het gebruik van deze term, gehanteerd door Fernand Braudel in zijn klassieke werk over de mediterrane wereld gedurende de regeringsperiode van Filips II, houdt hier geenszins een veroordeling in.

¹⁷ Erfelijke (adellijke) familiewapens dienden vanaf de twaalfde eeuw onder andere voor het zegelen van oorkonden. Het voorkomen van heraldieke wapens bij burgerlijke families dateerde van latere datum, maar was in de zestiende en zeventiende eeuw al vrij normaal. De opkomst van burgerlijke familiewapens hing nauw samen met die van de steden als centra van handel en nijverheid en de aanwezigheid van lieden die vanwege ambt of zaken een zegel nodig hadden om rechtshandelingen te bekrachtigen. In Holland vond die ontwikkeling grofweg plaats vanaf de veertiende eeuw. Het wapen van de graaf van Holland ontstond vermoedelijk in de tweede helft van de twaalfde eeuw en is daarmee in Holland en Zeeland het oudste (adellijke) familiewapen.

volgings- en erfeniskwesties.¹⁸ Pas in de tweede helft van de zeventiende eeuw werden ook genealogieën van burgerlijke families gepubliceerd.

Genealogie en genealogen tot 1800¹⁹

Afgezien van mythologische en bijbelse geslachtsregisters en -lijsten behandelden de oudste genealogieën met betrekking tot onze streken uitsluitend vorstengeslachten, zoals de hertogen van Bourgondië, de graven van Holland en de hertogen van Gelre. In de late Middeleeuwen verschenen ook genealogieën van niet-vorstelijke, adellijke families. In Holland ontstond de belangstelling voor de genealogieën van riddermatige geslachten in het begin van de veertiende eeuw, maar zij werd pas tegen het einde van de vijftiende eeuw een factor van belang. Interesse voor de genealogie van het grafenhuis bestond onder kroniekschrijvers al in de dertiende eeuw, waarbij het onder meer ging om de vraag of de afstamming van de Hollandse graven was terug te voeren op de Karolingen. Tegen 1500 en in elk geval na 1475 verschenen de eerste niet-grafelijke ‘adelskronieken’. Deze werken, die wat omvang betreft nogal konden verschillen, hadden betrekking op de ‘grote drie’ onder de adellijke geslachten van die tijd: Arkel, Brederode en Egmond. Later verschenen ook genealogieën van geslachten als Alkemade, Amstel, Haarlem, Duivenvoorde, Leiden, Naaldwijk, Persijn, Poelgeest, Polanen, Raaphorst, Teilingen, Wassenaar en Warmond.²⁰ Bij het reconstrueren van de familieverbanden gingen de kroniekers om het gebrek aan gegevens te compenseren creatief te werk, wat tot afstammingen leidde die zelfs tot in de Klassieke Oudheid terugvoerden. Typerend waren de genealogieën van de Brederodes en de Arkels die van de Trojanen zouden afstammen. De Egmonds rekenden Radbod, de jongere broer van de Friese koning Gondebald, tot hun voorvader. De Wassenaars – samen met de Egmonds en de Brederodes genoten zij omstreeks 1500 in Holland het meeste aanzien – deden voor hun standgenoten niet onder met een afstamming van de heren van de Catten die zich in 790 voor Christus aan de monding van de Rijn vestigden. Ook andere geslachten lieten zich wat betreft hun afstamming niet onbetuigd. Zo zochten bijvoorbeeld de Boetzelaars hun oorsprong eveneens voor onze jaartelling, namelijk in het oude Rome. Eén ding wordt bij dit alles duidelijk. Het doel was bijna altijd de familiegeschiedenis zo ver en aanzienlijk mogelijk terug te voeren en de daden van het voorgeslacht te verheerlijken.²¹

18 Zie voor de genealogische belangstelling van de adel A. Janse, *Ridderschap in Holland. Portret van een adellijke elite in de late Middeleeuwen* (Hilversum, 2001) 275-289 en Van Nierop, *Van ridders tot regenten*, 90-91.

19 Zie onder andere J. Romein, *Geschiedenis van de Noord-Nederlandse geschiedschrijving in de Middeleeuwen. Bijdrage tot de beschavingsgeschiedenis* (Haarlem, 1932) en A. van der Tang, *Stamboomonderzoek. Speuren naar het familieverleden* (Utrecht, 1991⁵).

20 Van Gouthoeven schreef over de adel het volgende: ‘De tweede [stand] levende van haer eijghen inkomen van landen, thienden ende heerlickheden ende haer onthoudende van koopmanschap ende bijsonder van winkel-neeringh, maer hanterende den oorloghe ende der princenhoven oft bedienende eenigh eerlijck ampt. Sijn schuldigh het lant ende d’ander twee [standen] met haer wapenen van ’t ghewelt oft overval der vijanden te beschermen midts daertoe van hooge-overigheijt last oft commissie hebbende.’ Met betrekking tot de naamgeving van de edelen leert hij ons het volgende: ‘Den edeldom in Hollandt hebben haren toenaem meestal van een dorp, huijs ofte stuck lands met een hofstede dat sij besitten oft haer voorouders beseten hebben. Ende oversulcx het woordcken VAN daer voor setten oft simpelijck gebruijckende eenen toenaem die den eersten van ’t gheslacht te vooren gekomen was, gelijk als Poskijn, Nagel, Baenjaert, Eggert, Beukel, in Hollant’ (W. van Gouthoeven, *D’Oude chronycke ende historien van Holland (met West-Vriesland), Zeeland ende Utrecht* (’s-Gravenhage, 1636) 119).

21 Janse, *Ridderschap*, 275-278, 282-286.

De eerste in druk verschenen genealogieën van niet-adellijke geslachten werden in 1677 gepubliceerd door Dordtenaar Matthijs Balen (1611-na 1677) in zijn *Beschrijvinge der stad Dordrecht*. Deze zoon van eenvoudige ouders baseerde zich geheel op het werk van zijn stadgenoot Wouter van Gouthoeven (1577-1628), die uitgebreid studie had gemaakt van oude Dordtse geslachten. Balen werkte de gegevens van Van Gouthoeven bij tot in zijn eigen tijd. Van Gouthoeven had zich vooral verdienstelijk gemaakt door zijn te Dordrecht (1620) en 's-Gravenhage (1636) uitgegeven boek *D'Oude chronycke ende historien van Holland (met West-Vriesland), Zeeland ende Utrecht*, waarin tevens waren opgenomen de genealogieën van een groot aantal adellijke geslachten. Zijn gegevens had hij voornamelijk gekregen van onder meer de Utrechtse genealoog Aernout van Buchell (Arnoldus Buchelius) (1565-1641). Een tijdgenoot van Balen was Mattheus Smallegange (1624-1710), behorend tot een Goes' regentengeslacht. In 1676 verscheen in opdracht van de Zeeuwse Staten van zijn hand *Beschrijvinge van den Zeelandschen adel met wapenkaarten, oude en nieuwe*, waarin naast wapens een groot aantal fragmentgenealogieën was opgenomen. Precies twintig jaar later kwam te Middelburg het eerste en enige deel van zijn *Nieuwe cronyk van Zeeland* uit. De Smallegange van Holland was de uit Leiden afkomstige Simon van Leeuwen (1626-1682), bekend door zijn *Batavia illustrata*, postuum verschenen in 1685. Genealogisch gezien is het twaalfde hoofdstuk van belang, dat genealogieën bevat van 'ridderlijke en adellijke geslagten'. Evenals Balen leunde Van Leeuwen bij zijn arbeid sterk op het werk van Van Gouthoeven.

Met uitzondering van Balen hielden de zeventiende-eeuwse genealogen zich nog uitsluitend bezig met adellijke geslachten. Hun achttiende-eeuwse collega's richtten hun aandacht daarentegen ook op niet-adellijke families. Genoemd moeten hier worden Cornelis van Alkemade (1654-1737), genealoog en oudheidkundige te Rotterdam, Willem van der Lely (1698-1772), vroedschap te Delft, Gijsbert van Rijckhuijsen (1707-1772), stadsbode te Leiden, Abraham Ferwerda (1716-1783), boekhandelaar en uitgever te Leeuwarden, Reinier van Heemskerk (1740-1810), kerkmeester van de Nieuwe Kerk en de Engelse Kerk te Amsterdam, en Jacobus Kok (levensjaren onbekend), boekhandelaar aldaar. Cornelis van Alkemade verrichtte, geholpen door zijn schoonzoon Pieter van der Schelling (1691-1757), zeer veel genealogisch onderzoek, dat resulteerde in honderden handschriften, die na de dood van Van Alkemade in het bezit kwamen van Van der Schelling. In de honderd jaar na diens overlijden raakten de manuscripten door verkoop verspreid. Waar zij zich nu bevinden is grotendeels onbekend.

Het belangrijkste werk van Willem van der Lely was een handschrift met kwartierstaten van Delftse vroedschappen, dat door L.G.N. Bouricius, gemeentearchivaris van Delft, van 1914 tot 1916 werd gepubliceerd in *De Nederlandsche Leeuw*.²² Gijsbert van Rijckhuijsen is van belang door zijn manuscript in achttien foliodelen betreffende vooral Leidse en Rijnlandse families dat tegenwoordig berust bij het Leids gemeentearchief. Abraham Ferwerda was oorspronkelijk boekhandelaar en werd later ook uitgever. Bij genealogen is hij bekend van het te Leeuwarden in 1760, 1763, 1772 en

22 L.G.N. Bouricius, 'Kwartierstaten van Delftsche vroedschappen verzameld door Mr. W. van der Lely', *De Nederlandsche Leeuw*, XXXII (1914) 289-295, 321-332, 361-371; XXXIII (1915) 13-19, 56-60, 71-78, 108-117, 148-155, 185-188, 220-242, 280-285, 308-313, 340-345; XXXIV (1916) 23-26, 46-57, 94-100.

1781 in druk verschenen *Adelijk en aanzienlijk wapenboek van de Zeven Provinciën*,²³ waarin opgenomen de genealogieën van zowel adellijke als niet-adellijke, aanzienlijke geslachten.

Reinier van Heemskerk is ongetwijfeld de bekendste en productiefste genealoog van de achttiende eeuw. Zijn talrijke genealogische handschriften zijn echter verspreid geraakt. Jacobus Kok zette met het in 1785 verschenen *Nederlandsch geslacht-, stam- en wapenboek* het werk van Ferwerda voort, waarbij hij diens gegevens letterlijk overnam. Hij kwam overigens niet verder dan twee delen (letters A-E). Eveneens van zijn hand verscheen het 35-delige *Vaderlandsch woordenboek* (Amsterdam 1785-1799), dat zonder enige aanvulling of verbetering was ontleend aan Ferwerda.

Hoewel genoemde genealogen ook archiefonderzoek verrichtten, baseerden zij zich vooral op gegevens die zij kregen toegezonden van de families die door hen werden behandeld. Zo had Van Heemskerk vele contacten met Amsterdamse regentengeslachten en verzocht Ferwerda in het bijzonder families van wie de genealogie bij Balen en Van Leeuwen voorkwam om aanvullingen. Hun werk moet dan ook niet zonder wantrouwen worden geraadpleegd. Jhr. W.A. Beelaerts van Blokland, kenner van middeleeuwse geslachten, schreef in dit verband in 1916 het volgende: 'Wat de oud-adellijke geslachten in Holland betreft zijn wij in de meeste gevallen nog aange- wezen op de genealogieën gepubliceerd door van Gouthoeven en van Leeuwen en een ieder die daartoe nu en dan zijne toevlucht heeft moeten nemen zal volmondig toestemmen dat het met de betrouwbaarheid dier stamboomen droevig is gesteld.'²⁴

Edele burgers of burgerlijke edelen?

Over het algemeen zullen de eerste (geschreven) genealogieën van regentengeslachten niet veel eerder dan omstreeks 1650 zijn opgetekend. De vroegste kroniek van het thans tot de Nederlandse adel behorende geslacht Teding van Berkhout dateerde van omstreeks 1658,²⁵ terwijl bijvoorbeeld ook de oudste genealogie van het Goudse geslacht De Lange (De Lange van Wijngaerden) in (de tweede helft van) de zeventiende eeuw op schrift werd gesteld.²⁶ Om de ouderdom, aanzienlijkheid en gegoedheid van de door hen behandelde families aan te tonen, besteedden de zeventiende- en achttiende-eeuwse genealogen vooral aandacht aan de edele kwaliteiten, grote daden, bezittingen, belangrijke ambten en illustere huwelijksallianties van het geslacht. Het ging er om de genealogie zo ver mogelijk terug te voeren. Hoe ouder het geslacht, hoe groter het aanzien waarop de familie kon rekenen. Bovendien was het voor de regenten belangrijk te laten zien dat hun familie al sinds mensenheugenis zitting in de

23 In 1760 deel I, 1e-3e stuk (betreft uitsluitend Friese geslachten), in 1763 deel 1, 4e stuk (op de titelpagina staat abusievelijk tweede stuk), in 1772 deel II, 1e stuk en in 1781 deel II, 2e stuk.

24 W.A. Beelaerts van Blokland, 'De afkomst van het geslacht van Egmond van Merenstein, *De Nederlandsche Leeuw*, XXXII (1914) 354-355.

25 Schmidt, *Om de eer van de familie*, 15.

26 K. Goudriaan, 'De hoge geboorte van een vurige patriot. C.J. de Lange van Wijngaerden, held van Goejanverwelle-sluis en nazaat van de heren Van der Goude', *Holland*, XXXV (2003) 175. Over de middeleeuwse voorgeschiedenis van de familie was de eerste familiegenealogen niets bekend. Zij hielden het er op dat de stamvader van hun geslacht Gerrit de Lange heette. Hij leefde omstreeks 1500 en was vader van Cornelis de Lange die vanaf 1537 meerdere malen in Gouda schepen werd. Een van diens nazaten was de Goudse regent, bekend en overtuigd patriot en schrijver van een tweedelige stadsgeschiedenis van Gouda (gepubliceerd in 1813 en 1817) C.J. de Lange van Wijngaerden (1752-1820). Deze Goudse regent vervalste de genealogie van zijn familie zodanig, dat hij kon beweren af te stammen van de middeleeuwse heren van der Goude (Goudriaan, 'Hoge geboorte', 172, 176-188, 200).

vroedschap hadden. Nog fraaier was het natuurlijk wanneer men kon ‘bewijzen’ dat er in mannelijke lijn adellijke voorouders in het spel waren. Genealogie was voor de regenten, om de woorden van Frijhoff te gebruiken, tot een ‘strategisch instrument geworden van positiebepaling in de samenleving’.²⁷ Naast deze externe functie hadden genealogieën en familiegeschiedenissen ook een intern doel, namelijk de jeugd aansporen het voorgeslacht na te volgen en de familie-eer niet te bezoedelen. De jongere generaties werd ingeprent dat ook zij ter meerdere eer en glorie van de familie de plicht hadden een bijdrage te leveren aan de instandhouding of, liever nog, de vergroting van haar maatschappelijk vermogen.²⁸

In het ‘bewijzen’ van de adellijke afkomst valt een zeker patroon te ontdekken. Zo werden in vele familietradities natuurgeweld, politieke troebelen of moord en doodslag aangevoerd als de oorzaak van het opgeven van de adellijke levenswijze en terugval tot burgerdom. Doorgaans waren de vaste ingrediënten verlies van het voorvaderlijk erfdeel, vestiging elders, in onbruik raken van de geslachtsnaam, uitoefening van de koophandel, opname in de vroedschap en – een of meerdere generaties later – opnieuw voeren van de ‘oude’ familienaam.

Rampspoed speelde bijvoorbeeld in de familiegeschiedenis van het geslacht Teding van Berkhout een rol. De familie beweerde al in de zeventiende eeuw af te stammen van ‘Wilhem, heer van Berckhout’ die in 1248 door Rooms koning Willem II tot ridder zou zijn geslagen. Volgende generaties leefden als ‘leenheren ende mannen van ’t Graefschap van Hollandt’ in hun heerlijkheid Berckhout. Vanwege watersnood en oorlogsgeweld zou de familie dit bezit omstreeks 1425 hebben gelaten voor wat het was en zich in Hoorn hebben gevestigd waar zij na enige tijd in de vroedschap werd opgenomen. Het begin was in werkelijkheid echter heel wat minder adellijk, terwijl een heerlijkheid Berkhout nooit heeft bestaan. Stamvader Pieter Jansz Berkhout (†1558) oefende aanvankelijk het beroep van smid uit en werd sedert 1523 meerdere keren verkozen tot schepen en burgemeester te Hoorn. Over zijn voorvaderen is verder niets bekend.²⁹ Een soortgelijke familiegeschiedenis vinden we ook bij regentenfamilies als Van Alphen, Van der Dussen en Van Heemskerck.

Overleveringen als hierboven geschetst, behoeften echter niet altijd volledig in strijd te zijn met de werkelijkheid. Soms zaten er namelijk ook elementen van waarheid in. Voor tijdgenoten maakte dat het er niet gemakkelijker op de adellijke aspiraties van sommige regenten op hun waarde te schatten. Ontstond daarover een kwestie, dan bleef het in veel gevallen bij het over en weer uiten van verdachtmakingen en het in twijfel trekken van elkaars goede trouw.

De verwarring werd nog vergroot doordat vele edelen zich door het bekleden van stedelijke ambten, hun levenswijze en huwelijken met regentendochters nog maar in weinig onderscheidden van het stedelijk patriciaat. Daardoor kon het voorkomen dat de adeldom van de betrokken families bij hun omgeving in de vergetelheid was

27 W.Th.M. Frijhoff, ‘De toekomst van het verleden. Genealogie als sociale wetenschap’, *De Nederlandsche Leeuw*, C (1983) 541.

28 Het begrip maatschappelijk vermogen is geïntroduceerd door C. Schmidt in zijn studie over het geslacht Teding van Berkhout en is de optelsom van het politiek-bestuurlijke (macht en invloed), sociaal-economische (relaties en geld) en culturele (opleiding) vermogen van een familie (Schmidt, *Om de eer van de familie*, 10-11).

29 Schmidt, *Om de eer van de familie*, 15, 17, 19.

geraakt. Het ging vaak om geslachten die tot de lagere adel behoorden en het reeds lang vervlogen adellijke aanzien van hun voorouders wilden terugwinnen. Wellicht was dat laatste ook, of zelfs juist, een reactie op de adellijke pretenties van vele burgerlijke regenten. Van Nierop sprak in dit verband over de ‘re-aristocratisering’ van de lagere edelen, waarbij de koop van een kasteel of riddermatige hofstede die de naam van de familie droeg, een belangrijk element kon vormen. Als voorbeeld noemde hij de Amsterdamse tak van het adellijke geslacht Alkemade. Sybrand Florisz van Alkemade, kleinzoon van de rooms-katholieke Floris Maartensz van Alkemade, tot de Alteratie schepen, raad en burgemeester te Amsterdam, kocht omstreeks 1620 het stamhuis van zijn geslacht, kasteel Oud-Alkemade. Het gebouw verkeerde in verval, maar na een grondige restauratie konden hij en zijn nazaten er weer resideren. De herwaardering van zijn adellijke afkomst had Sybrand van Alkemade er al in 1604 toe bewogen een officiële akte te laten opstellen waarin werd bevestigd dat de Alkemades niet alleen leenmannen waren van de heren van Egmond, maar ook tot hun verwanten behoorden.³⁰

Verbondenheid met een kasteel of een al dan niet riddermatig huis of hofstede was ook voor sommige burgerlijke regenten een serieus fundament voor adellijke pretenties. Bovendien bood het families waarvan de leden zich alleen van patroniemen bedienden de mogelijkheid een al dan niet adellijke geslachtsnaam aan te nemen. De Middelburgse regentenfamilie Van der Hooghe bijvoorbeeld, dankte haar familienaam aan het feit dat ene Adriaan Jacob Claasz door koop eigenaar werd van het Huis ter Hooghe nabij Middelburg. Op grond van een vermeende afstamming uit het geslacht van de heren van Borselen, noemde de familie zich enkele generaties later Van Borssele van der Hooghe. Vervolgens kwam het tweede deel van de naam te vervallen en bleef alleen Van Borssele over. De kroon op het werk was de *erkenning* in 1814 als edelen van Zeeland van Anthony Willem en Willem Zelandus van Borssele. Een ander voorbeeld is het Alkmaarse regentengeslacht Van Egmond van de Nijenburg.³¹ Bij deze familie vormde het kastelein- en baljuwschap van het grafelijke (Egmond) kasteel Nijenburg de basis voor haar aanspraak op adeldom. Zij nam in het Noorderkwartier een vooraanstaande positie in. Stamvader Gerrit Willemsz (geb. ± 1420) was in de tweede helft van de vijftiende eeuw kerkmeester van de Grote Kerk en burgemeester te Alkmaar.³² Volgens de familieoverlevering zou hij geboren zijn uit een geheim huwelijk van Willem van Egmond (1412-1483), heer van Egmond, Leer-

30 Van Nierop, *Van ridders tot regenten*, 229.

31 Zie voor het navolgende J. Belonje, ‘De afkomst van het geslacht Van Egmond van de Nijenburg’, in: *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie*, IX (1955) 39-76. Er was bovendien nog een tweede Alkmaars regentengeslacht met de naam Van Egmond van den Nijenburg, dat afstamde van Jan Cornelisz Comans, alias van de Nijenburg (1551-1625), burgemeester te Alkmaar en houtvester van Egmond. Zijn nageslacht stond bekend als Van Egmond van de Nijenburg. Jan Cornelisz Comans was zoon van Cornelis Gerbrandsz Comans, burgemeester te Alkmaar, en Maartje Dirksdr Eversdijk, weduwe van ‘jonge’ Jan Jansz van Egmond van de Nijenburg (geb. 1495), een zoon van de in de tekst genoemde Jan Gerritsz (CBG, Collectie Van Beresteyn, dossier Van Egmond). Deze familie Van Egmond van de Nijenburg stamde dus, in tegenstelling tot wat Van Leeuwen over deze familie beweerde, niet af van Gerrit Willemsz.

32 Hij werd in 1450 voor de eerste maal burgemeester te Alkmaar en moet op dat moment dus ruimschoots meerderjarig (tenminste 30 jaar) zijn geweest. Zijn vermoedelijke geboortejaar zal daarom liggen omstreeks 1420 en om die reden kan hij geen zoon zijn geweest van de in 1412 geboren Willem van Egmond. Op 15 juli 1468 stichtte hij een vicarie op het altaar van de H. Maagd en St.-Barbara in de Grote Kerk te Alkmaar. De stichtingsakte vermeldde hem als ‘Gherardus filius Wilhelmi oppidanus oppidi Alcmariensis’ (Gerrit Willemsz, poorter van Alkmaar, en dus geen edelman).

dam en IJsselstein met Margaretha, dochter van Everhard, heer van Hoog- en Aarts-
woude. Zijn zoon Jan Gerritsz († 1523), schout en burgemeester te Alkmaar en dijk-
graaf van Geestmerambacht, pachtte van de graaf van Egmond het kastelein- en bal-
juwschap van kasteel Nijenburg bij Oudorp in de buurt van Alkmaar.³³ Diens
nakomelingen stonden tot in de tweede helft van de zestiende eeuw alleen onder pa-
troniem bekend, maar zegelden desondanks met het wapen Egmond gebroken door
de smalle schuine balk der bastaardij. Zij deden zich dus voor als bastaarden van
Egmond. Pas vanaf 1580 noemden zij zich onder aanvoering van Dirk van Egmond
van de Nijenburg (geb. 1537), raadsheer in het Hof van Holland en later president
van de Hoge Raad van Holland, Zeeland en Friesland, Van Egmond van de Nijen-
burg en voorzagen zij zichzelf van het predikaat 'jonker'. Bovendien zegelden zij
voortaan met het volle en ongebroken wapen van de graven van Egmond. Met de pu-
blicatie door Van Leeuwen van hun genealogie, inclusief de adellijke afstamming,
werd de fantasie tot 'werkelijkheid'.³⁴

Het kon echter ook eenvoudiger, bijvoorbeeld wanneer de plaats van herkomst tot fa-
milienaam werd en de betreffende familie vervolgens genealogisch aansluiting zocht
bij een adellijk geslacht van die naam. Dit gebeurde bijvoorbeeld bij de familie (of fa-
milies) Van Assendelft die in Delft, Den Haag, Leiden, Haarlem en Schiedam op het
kussen zat. De Delftse en Haagse Van Assendelfts zouden afstammen van het oud-
adellijke geslacht Van Assendelft. Zij waren echter nakomelingen van een in Delft be-
graven Claas Claasz († 1628). Diens zoon Alewijn Claasz († 1647) werd bij zijn

Links: François van der Burgh Jansz, door J. van Ravesteyn, 1609 (*doek, foto Icono-
grafisch Bureau, Den Haag*)

Rechts: Franc van der Burgh, door Th. de Wit (*doek, foto Iconografisch Bureau, Den
Haag*)

33 In het baljuwschap van de Nijenburg en het dijkgraafschap van Geestmerambacht werd Jan Gerritsz opgevolgd door zijn zoon Jan Jansz (1490-1555) die ook burgemeester te Alkmaar was. In 1517 werd kasteel Nijenburg door vreemd krijgsvolk verwoest.

34 S. van Leeuwen, *Batavia illustrata ofte oud-Batavien, vervattende de verhandelinge van den adel en regeringe van Hollandt* ('s-Gravenhage, 1685) 957-964.

trouwen en begraven vermeld met de familienaam Van Assendelft. In het begraafboek van de Oude kerk te Delft stond bij de registratie van zijn begraven echter ook expliciet vermeld dat hij *afkomstig* was uit Assendelft.³⁵ Vader en zoon oefenden beiden het beroep van schrijnwerker uit. Ook de Leidse en Haarlemse Van Assendelfts zouden zijn gesproten uit de middeleeuwse familie Van Assendelft.³⁶

Bij sommige geslachten berustte de beweerde afstamming uit een middeleeuws adellijk geslacht simpelweg op een verklaring van derden. Zo bevestigden enige leden van de ridderschap van Holland op 24 november 1621 ten behoeve van Mr. François van der Burgh Jansz, onder andere schepen en veertigraad te Dordrecht, dat zij ‘goede kennis hebben dat het geslachte van Van der Burch in desen is een edel geslachte ende dat wij niet anders kunnen oordeelen ofte, volgens het voors. bewijs ons bij Francoys van der Burch Janszoon vertoont, dezelve is gesproten uyt ende van denzelve geslachte’.³⁷ Om welk bewijs het precies ging, werd helaas niet medegedeeld. Van Gouthoeven vermeldde hierover het volgende: ‘Noch Adam oft Daem van der Burgh Henricxsz, overleden anno 1505 out omtrent 90 jaren [...] hij hadde getrouwt iouffer Margriet Heermans van Oegstegeest, gheboren anno 1479, nalatende veel kinders, van den welcken dat voorts komen in wettigher linie (ghelijck mij doen blijcken is) die van der Burgh tot Delft ende te Dordrecht ende onder ander Mr. Fransoys van der Burgh, ghecommitteerde op de rekeninghen van Hollant.’³⁸ De familie waartoe Mr. François van der Burgh behoorde, zat in Delft (sinds eind vijftiende eeuw), Dordrecht (vanaf omstreeks 1600), Gouda (vanaf 1672) en Leiden (tussen 1688 en 1755) op het pluche en pretendeerde af te stammen van het riddermatige geslacht Van der Burgh/Burch. Zij ontleende haar naam aan de ridderlijke hofstede Ter Burgh, gelegen in het ambacht Rijswijk.³⁹

Een tweede voorbeeld betreft het geslacht Van der Does, bewoner van het huis ter Does bij Leiderdorp. Deze familie genoot veel aanzien en zat in de vroedschappen te Gorinchem, Gouda, ’s-Gravenhage, ’s-Hertogenbosch en Rotterdam. In haar geval berustte de beweerde adellijke afstamming op een open brief die in 1465 zou zijn afgegeven door Adriaan van Borselen (±1417-1468), heer van Brigdamme, ten behoeve van Ysbrand van der Does († 1473) vanwege de *goede diensten* die zijn vader en grootvader Simon en Maurijn van der Does heer Adriaan hadden bewezen.⁴⁰ Opvallend genoeg maakte noch Van Gouthoeven, noch Van Leeuwen enige melding van genoemde Simon.⁴¹ Waren zij onwetend of vertrouwden zij het niet? Of de familie Van

35 Nationaal Archief, Familiearchief Van Assendelft de Coningh, inv.nr. 3, manuscript-genealogie Van Assendelft; CBG, Collectie NL-Engelen, Dossier Van Assendelft; H.P. Fölting, *De vroedschap van 's-Gravenhage 1572-1795* (Pijnacker, 1985) 60, 98, 175-178, 194-196, 226-227; Van Gouthoeven, *Chronycke*, 149-151; Van Leeuwen, *Batavia illustrata*, 853-856; R.G. de Neve, *Genealogie Van Assendelft* (ongepubliceerd manuscript); Prak, *Gezeten burgers*, 372-373.

36 Verwantschap tussen de verschillende regentenfamilies Van Assendelft is op dit moment niet aangetoond.

37 M. Balen, *Beschryvinge der stad Dordrecht* (Dordrecht, 1677) 1007; Van Leeuwen, *Batavia illustrata*, 896. De verklaring was ondertekend door Wolfert de Brederode, J. van Wassenaar en Duyvenvoorde, A. de Zweten, A. van Scagen, N. van Bouchorst, A. van Raephorst.

38 Van Gouthoeven, *Chronycke*, 158-159.

39 A. Ferwerda, *Adelijk en aanzienlijk wapenboek van de Zeven Provinciën*, I, 4e stuk (Leeuwarden, 1763); De Jong, *Met goed fatsoen*, 334-336; Van Leeuwen, *Batavia illustrata*, 896; Prak, *Gezeten burgers*, 375-376.

40 A.A. Vorsterman van Oyen, J.D.G. van Epen en J.C. van der Muelen, ed., *Jaarboek van den Nederlandschen Adel*, V (1893) 32 noot 1.

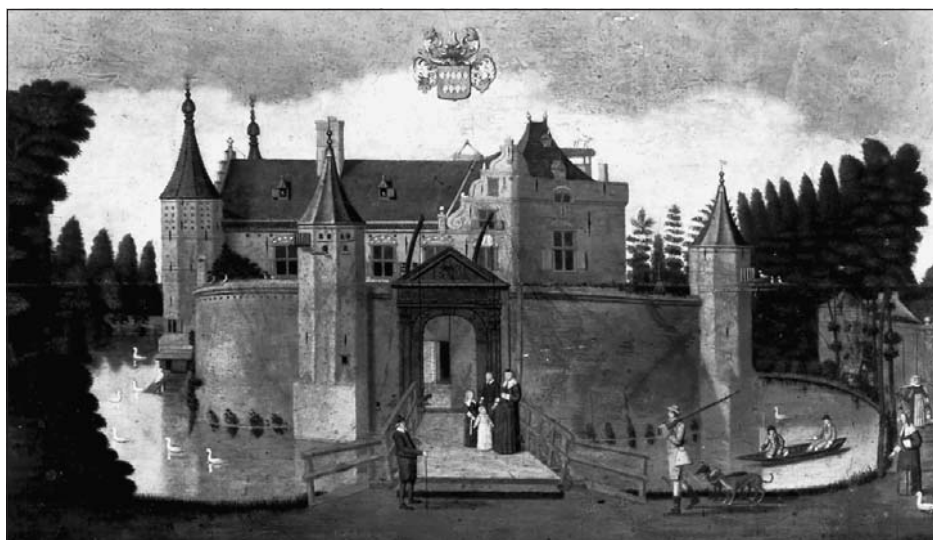
41 Hij was baljuw en ontvanger van de goederen van Brigdamme en gehuwd met Bartha van Coulster Ijsbrandsdr. In Vorsterman van Oyen, *Jaarboek*, opgenomen als generatie IV.

der Does, in 1815 verheven in de Nederlandse adel, geprobeerd heeft hen te bewegen genoemde Simon genealogisch in te passen, is vooralsnog onbekend. Feit is in elk geval dat de redacteurs van het *Jaarboek van den Nederlandsche Adel* in 1893 een dergelijke afstamming onder verwijzing naar de bovengenoemde brief uit 1465 wel als vaststaand heeft aangenomen. In hoeverre zij door de familie zijn gesouffleerd, is niet duidelijk. De redactie van *Nederland's Adelsboek* was voorzichtiger. Werd in 1941 nog een, volgens de inleiding onbewezen, stamreeks gegeven met bovengenoemde Simon van der Does als generatie II, in 1992 zijn de eerste vijf generaties uit 1941 vervallen en vangt de genealogie aan met zijn vermeende gelijknamige achterachterkleinzoon Simon van der Does (1507-1587). De suggestie dat de familie Van der Does afstamde van het gelijknamige oude, riddermatige geslacht lijkt daarmee definitief van de baan.

Rechts: Hendrik van der Does, door P. Nason, 1665 (doek, foto Iconografisch Bureau, Den Haag)

Onder: Huis ter Does laatste kwart zeventiende eeuw (doek, foto: Rijksinstituut voor Kunsthistorische Documentatie, Den Haag)

Het voorgaande doet vermoeden dat tijdens de Republiek onder regenten het ‘bewijzen’ van een adellijke afstamming geen incidenteel verschijnsel was. Een interessante vraag is welke families beweerden van adel te zijn en of de nieuwe adel van Koning Willem I vooral uit deze kring werd gerekruteerd. Interessant is ook te weten hoe men familiegeschiedenissen en stambomen ‘aanpaste’ om een adellijke afstamming aannemelijk te maken en hoe tijdgenoten daarop reageerden. Bovendien kunnen we ons afvragen of er in het onderscheid tussen families die wel en families die geen adellijke pretenties hadden, een zekere wetmatigheid te bespeuren valt. Was er bijvoorbeeld een relatie met het tijdstip waarop een familie voor de eerste maal op het kussen kwam, het aantal edelen in de vroedschap(pen) waarin de familie zitting had of het moment waarop de familie voor het eerst tekenen van een dynastiek bewustzijn begon te vertonen. Teneinde dergelijke vragen afdoende te kunnen beantwoorden, moet nog veel familiehistorisch en genealogisch onderzoek worden verricht.

Ter aanmoediging daarvan wordt in het hiernavolgende nader ingegaan op de adellijke pretenties van enkele families, te weten Van Alphen, Van der Dussen, Van Heemskerck, Van Borssele van der Hooghe en Van Leijden Zij hadden gemeen in Holland en Zeeland onder de aanzienlijkste regentengeslachten te worden geschaard. Verder behoorden zij tot de oudere, zo niet oudste vroedschapsfamilies. De Van Alphen’s waren de jongsten onder hen. Zij verschenen begin zeventiende eeuw voor de eerste maal op het kussen. Bovendien werden deze families alle vijf in 1814 of 1815 opgenomen in de Nederlandse adel (drie maal verheffing, waarvan een met clausule van erkenning, eenmaal erkenning als edele van Zeeland en eenmaal benoeming in de Hollandse ridderschap).

Van Alphen

De Van Alphens zaten in Leiden (1618-1785),⁴² Gouda (1748-1750)⁴³ en Rotterdam (1757-1787)⁴⁴ op het kussen. In Leiden waren zij, met uitzondering van de periode 1733-1742, tot 1785 onafgebroken lid van de vroedschap en behoorden in de sleutelstad tot de oudste regerende geslachten. Door hun kinderrijke gezinnen waren soms meerdere familieleden tegelijk beschikbaar voor deelname aan het stadsbestuur, zoals bijvoorbeeld de vier neven (zoons van even zoveel vaders) Mr. Daniël Simonsz (vroedschap 1669-1711), Mr. Daniël Gerardsz (vroedschap 1702-1725), Mr. Abraham (vroedschap 1683-1721) en Mr. Daniël Daniëlsz (vroedschap 1681-1733) van Alphen. De eerste van de familie die tot de Leidse vroedschap toetrad, was hun grootvader Daniël van Alphen Simonsz († 1692).⁴⁵ Volgens een op 14 juni 1785 opge maakte ‘echte geslachtlijst’ van de familie Van Alphen, gepubliceerd door Kok, stamde hij in de vijfde generatie af van een zekere Dirk van Alphen Daniëlsz uit het oud-adellijke geslacht van die naam.⁴⁶ Van Gouthoeven, trouw gevolgd door Van

42 Prak, *Gezeten burgers*, 370-371.

43 De Jong, *Met goed fatsoen*, 326-327.

44 E.A. Engelbrecht, *De vroedschap van Rotterdam 1572-1795* (Rotterdam, 1973) 345.

45 Prak, *Gezeten burgers*, 370-371.

46 J. Kok, *Nederlandsch geslacht-, stam- en wapenboek, waarin voorkomende de voornaamste adellijke en aanzienlijke familiën in de Zeven Vereenigde Provinciën* (2 dln.; Amsterdam, 1785) II, 676-715. Aan het eind van de genealogie werd de ‘onbetwiste echtheid’ nogmaals benadrukt. Dirk van Alphen was volgens Kok de zoon van Daniël van Alphen, echtgenoot van Adelheid van Swieten, die op 21 juli 1468 tot de 56 Hollandse edelen behoorde die Karel van Bourgondië als graaf van Holland huldigden. Janse noemde onder de Ridderschappen omstreeks 1470 een

Leeuwen, vermeldde dat de Van Alphens een jongere tak vormden van het geslacht van de heren van Cralingen. Dirk van Alphen Daniëlsz vinden we bij hen niet terug, maar wel diens vader Daniël van Alphen Corstiaansz, die in 1468 en 1489 meesterknaap der houtvesterij was. Deze Daniël van Alphen liet volgens van Gouthoeven slechts een zoon Jan van Alphen na, die in 1482 werd vermeld als kapitein 'op de vaart tegen die van Utrecht' en twee jaar later gevangen zat in Den Haag.⁴⁷ Over Dirk van Alphen Daniëlsz noteerde Kok dat deze te Vianen in 1477 met enige andere edelen gevangen (sic) was genomen en enkele jaren daarna in gevangenschap overleed. Verder vermeldde hij dat door 'deze en andere akelige gebeurtenissen dier verwarde tijden' verscheidene aanzienlijke Hollandse families, waaronder Van Alphen, 'geruineerd, verstrooid en tot minderen stand gebracht' waren. Dirk van Alphen Daniëlsz zou een zoon Daniël van Alphen hebben gehad, die vanwege de gevangenneming van zijn vader en om 'verdere bittere vervolgingen' te ontlopen uit Holland vertrok, zich te Keulen vestigde en vader werd van Simon [van Alphen]. Diens nageslacht voerde enkele generaties de familienaam Simons.⁴⁸

Of Kok zijn informatie rechtstreeks van de familie heeft gekregen en wanneer dat eventueel is gebeurd, valt niet met zekerheid te zeggen. De realiteit was op dat moment dat de Leidse Van Alphens naar alle waarschijnlijkheid binnen afzienbare tijd in mannelijke lijn zouden uitsterven. Bovendien was deze tak van de familie sociaal gezien enigszins op zijn retour.⁴⁹ Ondanks hun langdurige en bijna constante aanwezigheid in het stadsbestuur waren zij namelijk nooit bijzonder vermogend geweest, waardoor zij ook genoeg moest nemen met huwelijken beneden hun stand. Zo sloten de broers Mr. Daniël van Alphen (1713-1797) en Mr. Nicolaas van Alphen (1716-1784), beiden vroedschap, een huwelijk met twee zusters Bonenfant, dochters van een niet bijzonder rijke lakenfabrikant en -koopman.⁵⁰ Mogelijk dat Kok vooral gegevens heeft gekregen van leden uit de tak van de familie (gevestigd in Utrecht, Rotterdam en Amsterdam) die nog wel toekomst leek te hebben en waarvan in 1815 een lid in de adelstand werd verheven. Kok praatte hen in de genealogie in elk geval nogal naar de mond. Zo was Isaac van Alphen (1716-1788) 'nog op den huidige dag een geacht koopman te Rotterdam, mitsgaders raad in de vroedschap en thans regerend burgemeester' aldaar en had hij ook het schepenaamt 'met lof waargenomen'. Over diens zoon Isaac Jacob van Alphen (1769-1842) werd vermeld dat deze 'onder het genot van enen goeden welstand tot vreugde zijner ouderen in leven is en in alle Christelijke deugden opwast'. Isaacs broer Johan van Alphen (geb. 1720) was een 'niet ongeacht doctor in de medicijnen, niet zonder roem te Amsterdam practizeerend', terwijl een oomzegger van Isaac en Johan, Johan van Alphen Hendriksz, de vermelding 'een deftig koopman en solliciteur-militair' te Amsterdam meekreeg.⁵¹ Ondanks al dit

Daniël van Alphen, vermeld tussen 1443 en 1477, die was getrouwd met Juliana uten Waarde. Hij was in 1458 en 1477 schout te Lisse (Janse, *Ridderschap*, 448).

47 Van Gouthoeven, *Chronycke*, 161; Van Leeuwen, *Batavia illustrata*, 925.

48 Kok, *Stam- en wapenboek*, 686-687; *Nederland's Adelsboek*, XXXVIII (1940) en LXXIX (1988).

49 Er waren op dat moment nog drie mannelijke leden in leven, respectievelijk 71, 62 en 55 jaar oud. De oudste van hen was gehuwd maar kinderloos, de beide anderen waren ongetrouwd.

50 Prak, *Gezeten burgers*, 116, 127-128, 173.

51 Kok, *Stam- en wapenboek*, 710-711. Isaac van Alphen was bankier, directeur en directeur van de Levantse Handel en onder andere vroedschap (van 1757 tot 1787), burgemeester (tussen 1775 en 1785), schepen (tussen 1750 en

moois is de door Kok gepresenteerde afstamming van de regentenfamilie Van Alphen uit het middeleeuwse ridderlijke geslacht Van Alphen zeer twijfelachtig. De in 1935 in mannelijke lijn uitgestorven, geadelde familie Van Alphen heeft desondanks het wapen van de Middeleeuwse Van Alphens gevoerd: in zilver een achtpuntige zwarte ster.

Van der Dussen

De familie Van der Dussen was groot en wijd vertakt en zat in Delft, Dordrecht, Gouda en Schiedam op het kussen, in eerstgenoemde stad zelfs sinds de vijftiende eeuw. Volgens Ferwerda behoorden zij tot een ‘oud adelyk geslagt, herkomstig uit de Grote Waardt van Zuid-Hollandt, waar in het verscheide heerlykheden en leengoederen van oude tyden af heeft bezeten’.⁵² Van Gouthoeven en Van Leeuwen deelden over dit geslacht slechts enkele bijzonderheden mee. Naast stedelijke ambten bekleedden de Van der Dussens ook hoge posten op het niveau van het gewest en de generaliteit. Het aanzien van de familie bleek onder andere uit het feit dat zij in Gouda een eigen praalgraf bezat in de Sint-Janskerk, dat schitterend was versierd met marmeren ornamenten, siersmeedwerk en voorzien van het familiewapen. De enige andere familie met een dergelijk graf in de kerk was het geslacht Van Beverning.⁵³ Sinds de uit Schiedam afkomstige Jacob van der Dussen (1631-1701) in 1664 vroedschap te Gouda werd, was het familienetwerk dat zich daar rond hem vormde, enkele decennia de machtigste factie in de stad. Vanaf 1687 maakten hij en zijn zoon Mr. Bruno van der Dussen (1660-1741), pensionaris 1688-1741 en vroedschap 1702-1741 te Gouda, feitelijk de dienst uit. In 1700 kon Van der Dussen senior negen van de achtentwintig vroedschappen tot zijn naaste verwanten rekenen en twee in een wat verdere graad.⁵⁴ De Van der Dussens wendden voor af te stammen van hun middeleeuwse, adellijke naamgenoten die volgens Ferwerda de nakomelingen waren van ridder Jan van der Dussen. Laatstgenoemde streed op 5 juni 1288 in de slag bij Woerlingen aan de zijde van hertog Jan I van Brabant tegen graaf Hendrik van Luxemburg. Sleutelfiguur in de mythe rond de adellijke afstamming was de bij Ferwerda onder letter K in generatie 6 opgenomen Jan Jacob (bij Balen heet hij alleen Jan) van der Dussen († 1494), zoon van Florens van der Dussen († 1456), schildknaap. Bij hem vermeldde Ferwerda het volgende: ‘ging (vermits door de bekende grote watervloed op St. Elisabethsnagt van den jaare 1421, en den doorbraak van de Zuid-Hollandsche Waart, waardoor by de twee-en-zeventig dorpen en sloten, en over de hondert duizent menschen verdronken, en daardoor ook deszelfs ouders meeste goederen, onder Muilkerk gelegen, overstroomt en onder water raakten) met ’er woon naar Delft, daar hy 1478 raad was’. Bij zijn vrouw Ida van Kijfhouck verwekte hij één zoon, Jacob van der Dussen († 28 jan. 1544), schepen, burgemeester en raad te Delft die op zijn beurt bij Deliana Oem tien kinderen verwekte.

1756) en gecommiteerde ter admiraliteit op de Maze 1756-1788. Voorts bezat hij een koets ‘daer de beijde wapens op staen’ (Engelbrecht, *Vroedschap*, 345).

52 Ferwerda, *Adelijk en aanzienlijk wapenboek* (1763). Ferwerda baseerde zich naar eigen zeggen op ‘goede probable documenten en bewijsstukken’.

53 De Jong, *Met goed fatsoen*, 179.

54 *Ibidem*, 49-50.

Waar het nu om gaat, is dat bovengenoemde Jan Jacob van der Dussen († 1494) in werkelijkheid Jan Jacob Bruinsz [van (der) Smaling?] heette. Over zijn voorgeslacht zijn verder geen bijzonderheden bekend. Zijn vrouw was Catharina, dochter van Mr. Jan Pouwels.⁵⁵ Zij waren de ouders van Jacob Jan Bruinsz (1476-1544), schepen, burgemeester en veertigraad te Delft tussen 1514 en 1544, die huwde met Claasje, dochter van Ewout Claas Jansz [van der Dussen?] en dus niet met Deliana Oem zoals Ferwerda beweerde.⁵⁶ In de *Beschrijving der stad Delft* werden vader en zoon vermeld als Jan Jacob Bruinsz van der Dussen en Jacob Jan Bruinsz van der Dussen, dus met de familienaam Van der Dussen.⁵⁷ De zoons van Jacob Jan kwamen voor als 'Bruinsz van der Dussen'. De volgende generatie liet het Bruinsz weg en noemde zich Van der Dussen. Een van de nazaten, Mr. Jacob van der Dussen (1763-1820), werd in 1814 benoemd in de ridderschap van Brabant, terwijl diens verre neef Mr. Jacob van der Dussen (1760-1839), heer in Middelharnis, het jaar daarop in de adelstand werd *verheven*. In 1824 werd aan de verheffing een clausule van erkenning gevoegd. De familie Van der Dussen ondersteunde haar pretentie met een akte waarin prins Frederik Hendrik op 20 december 1634 ten behoeve van jonker Adriaan van der Dussen verklaarde dat alle nakomelingen van jonker Jan Jacob Bruijnse van der Dussen stamden uit het 'oude adellijcke ridderlijke stamhuijs van der Dussen'.⁵⁸ De prins was tot zijn verklaring gekomen omdat hem de afstamming van de familie was gebleken 'vuijt oude sepulturen, wapens, die over hondert en meer jaaren sijn gegeven in glasen ende op veinsters, als door getuijgen van bejaerde ende gequalificeerde personen'. De aangevoerde bewijzen waren echter niet voor iedereen voldoende. Adam Adriaan van der Duyn (1683-1753), houtvester van Holland en Westvriesland vond ze in 1752 in elk geval te mager om de familie tot de jacht toe te laten. In een procedure voor het Hof van Holland, aangespannen door Jan Lucas van der Dussen (1724-1773),⁵⁹ werd eiser bij sententie van 3 maart 1773 in het gelijk gesteld en werd hij uit hoofde van zijn geboorte gerechtigd verklaard tot de jacht. Uit de sententie van het hof bleek verder dat Maria van Hongarije bij brieven van 20 januari 1551 had verklaard dat jonker Bruno van der Dussen [Jacobsz] († 1589) behoorde tot het oude adellijcke en ridderlijke geslacht Van der Dussen. Degenen die de adellijcke pretenties van de Van der Dussens bestreden, verklaarden echter dat de 'gemelde charter moest in de waareld gekomen sijn op een wijze dewelke deselve maakt ten aller uijtstersten suspect'. Hetzelfde gold in hun ogen voor de akte van 1634 die volgens hen een 'zeer wonderlijken inhoud' had. Bovendien wezen zij er op dat het zeer onwaarschijnlijk was dat Frederik Hendrik een dergelijke verklaring zou hebben afgegeven, aangezien de begunstigde roomsgezind was en in 1623 uit wraak voor de dood van Johan van Oldenbarnevelt had samengezworen teneinde prins Maurits van het leven te beroven

55 *Nederland's Adelsboek*, LXXXII (1992) 110: Mr. Jan Paulus van Montfoort.

56 'Aanteekening van der Dussen', *De Wapenberaut*, XXI (1917) 34-36; *Nederland's Adelsboek*, LXXXII (1992); W.A. Beelaerts van Blokland, 'Het Hollandsch-Duitsch-Zweedsch geslacht Braun (van der Dussen)', *De Nederlandsche Leeuw*, XXXVI (1918) 33-37; W.W. van Valkenburg, 'De voorouders van Pieter van Vollenhoven', *De Nederlandsche Leeuw*, LXXXII (1965) 121-122, 124-125.

57 *Beschrijving der stad Delft* (Delft, 1729).

58 Waarschijnlijk Adriaan van der Dussen (1586-1653) (Genealogie Van der Dussen bij Ferwerda: 10e generatie, Ss, oudste kind).

59 Genealogie Van der Dussen bij Ferwerda: 14e generatie, G, derde kind.

Margaretha van der Dussen, door M. van Mierevelt, 1646 (paneel; foto Iconografisch Bureau, Den Haag)

Rechts: Bartha van der Dussen, door J. Delff II, 1646 (paneel; foto Iconografisch Bureau, Den Haag)

– jonker Adriaan van der Dussen was getrouwd met Johanna Maria van Oldenbarnevelt.⁶⁰ Hun argumenten hebben dus echter geen effect gesorteerd.

Interessant in dit verband is nog een artikel van Jhr. F.G.L.O. van Kretschmar waarin hij de portretten beschreef die aanwezig waren in het kasteel Sypesteyn te Loosdrecht. Een daarvan was dat van Bartha van der Dussen (1628-1678), die staat afgebeeld met in de rechter bovenhoek van het doek haar ruitvormig wapen. Volgens de auteur was dit het wapen dat ‘haar familie zich pas veel later aanmatigde in pretentie op afstamming uit de oud-adellijke familie van der Dussen’. Hij deelde verder mee dat in haar generatie nog het gevierendeelde wapen werd gevoerd van de regentenfamilie Van der Dussen.⁶¹ Zijn conclusie luidde dat hier dus onweerlegbaar sprake was van een later aangebracht wapen op een oud portret.⁶² In *Nederland's Adelsboek*, LXXXII (1992) zijn bij de genealogie Van der Dussen portretten afgebeeld van Jacob Jan Bruinsz (1476-1544) en Claasje Ewoutsdr (1481-1558). Beide portretten zijn geschilderd in 1535. Op het vrouwsportret staat in de rechterbovenhoek een ruitvormig wapen afgebeeld dat zich als volgt laat beschrijven: Gedeeld: I Doorsneden van goud en zwart en over alles heen een rood en zilver geschaakt schuinkruis (wapen Van der Dussen); II in zilver een rode dwarsbalk beladen met een uitkomende gouden leeuw, vergezeld

⁶⁰ W.E. Smelt, ‘Van der Dussen’, *De Nederlandsche Leeuw*, LXXX (1963) 55-58.

⁶¹ Het ‘oude’ wapen Van der Dussen: I in rood een zilveren hond; II in zilver twee beurtelings gekanteelde zwarte dwarsbalk; III in zwart drie gouden kepers van boven vergezeld van twee gouden ruiten; IV in zilver of goud een beurtelings gekanteelde dwarsbalk en daar overheen een smal zwart schuinkruis (*De Nederlandsche Leeuw*, XVI (1898) 42-43).

⁶² F.G.L.O. van Kretschmar, ‘De portretten op het kasteel Sypesteyn te Loosdrecht’, *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie en het Iconografisch Bureau*, XXIII (1969) 132.

boven van negen liggen de blokjes (5-4) en beneden van zes liggende blokjes (3-2-1) (het familiewapen van de geportretteerde vrouw). De kleur van de blokjes is op basis van de foto's niet goed te bepalen. Deze beschrijving voldoet echter exact aan dat van het wapen Oem van Wijngaerden waarvan de blokjes groen zijn.⁶³ Zoals hierboven al vermeld, was Jacob Jan Bruinsz [van der Dussen] volgens Ferwerda de man van Deliana Oem. Ook hier hebben we dus te maken met een familiewapen dat later aangebracht moet zijn.

Van Heemskerk

De bekende achttiende-eeuwse genealoog Reinier van Heemskerk (1740-1810) stelde ook van zijn eigen familie een genealogie samen.⁶⁴ Zijn voorouders zaten al begin zestiende eeuw in de Leidse vroedschap. Claas van Heemskerk Simonsz (1536-1616) werd in 1578 vroedschap te Amsterdam. Van hem stamden zowel de familiegenealoog als de Rijksgraven van Heemskerk af. De eerste van de familie die de titel van Rijksgraaf droeg, was Mr. Coenraad van Heemskerk (1646-1702). Hij vervulde onder andere ambassades naar de hoven van koning Karel II van Spanje, keizer Leopold I van Oostenrijk, sultan Achmed II van Turkije en koning Lodewijk XIV van Frankrijk. Keizer Leopold I verhief hem op 12 december 1697 in de Rijksgravenstand. De zeventiende- en achttiende-eeuwse Van Heemskerks in Leiden behoorden tot een jongere tak van de familie die zou afstammen van Vincent Reijersz (van Heemskerk). De laatste Van Heemskerk die in Leiden op het kussen zat, was de ongehuwde Mr. Willem van Heemskerk (1688-1729). Met hem stierf tevens zijn tak in mannelijke lijn uit.⁶⁵ De in de genealogie Van Heemskerk gepresenteerde stamvader is Hendrik van Heemskerk, die geleefd zou hebben omstreeks 1220. Eén van zijn nazaten was Gerrit van Heemskerk, ridder en getrouwd met Isabella van Velzen. Zijn vrouw was zuster van Gerard van Velzen, in 1296 een van de moordenaars van graaf Floris V. Met betrekking tot Gerrit van Heemskerk noteerde Reinier van Heemskerk: 'Deze Gerrit van Velzen, graaf Floris V van Holland omgebracht hebben[de] in 1296, wierden alle die van zijn maagschap waren ofschoon dan ook jonge kinderen zijnde uit den lande gebannen en verdreven tot in den 6de graad. Hiertoe behoorden dan ook Gerrit van Heemskerk en zijne kinderen.' Een van die kinderen was Reijnier van Heemskerk Gerritsz, ridder, die volgens de genealogie met zijn zoon Dirk, schildknaap, 'om de misdaad van Velzen den lande uit[week]'. De zoon van laatstgenoemde, Reijnier van Heemskerk Dirksz, getrouwd met Heijltje van Vliet Jan Martensdr, keerde naar Holland terug en vestigde zich te Leiden waar hij zich 'begaf in het eerst tot den

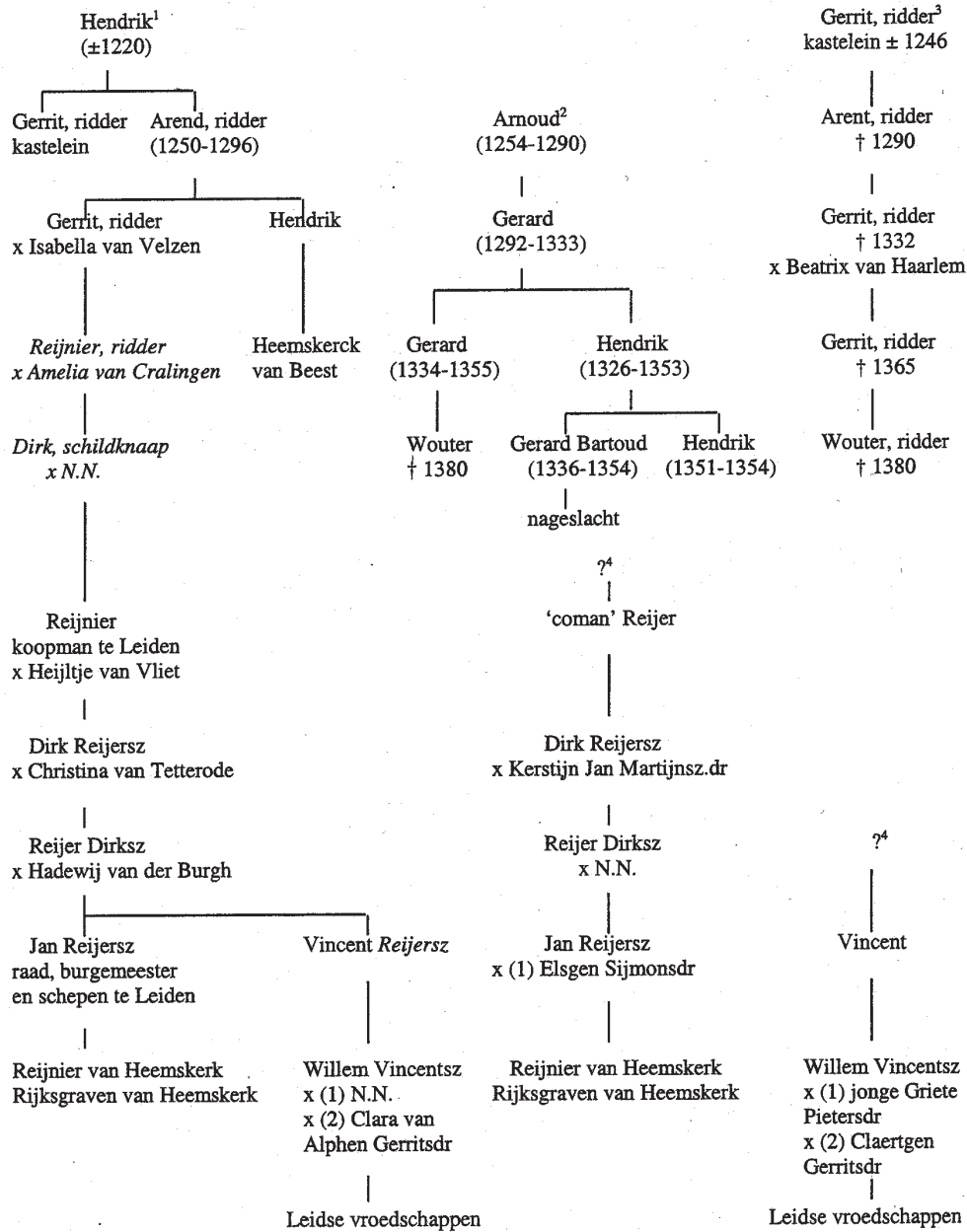
63 Met dank aan de heer M. Spaans Azn. van het Centraal Bureau voor Genealogie, die mij hierop attent maakte.

64 Het algemeen dossier van Heemskerk van Beest van het CBG bevat een negentiende-eeuws handschrift met op het voorplat van de omslag de titel 'Genealogie van het oud en aanzienlijk geslacht Van Heemskerk van den jaare 1220 tot heden, bijgewerkt door jonkheer Willem Frederik George Lodewijk van der Dussen, kapitein der grenadiers', d.d. 's-Gravenhage 1 juli 1866, terwijl de genealogie wordt ingeleid met de volgende tekst: 'Genealogie van de familie van Heemskerk aanvangende met 1220, alles uit authentieke stukken, oude historieschrijvers, oude genealogiën, huwelijksvoorwaarden, testamenten, doop-, trouw- en grafboeken, manuscripten en andere geloofwaardige stukken met veel arbeid bijeengebracht door Mr. Reinier van Heemskerk Reidertzoon en Sara Schmidt [bedoeld werd dus Reinier, zoon van Reinier en Sara Schmidt, RdN], natus 1740, kerkmeester van de Nieuwe en Engelsche kerken te Amsterdam'. Jhr. Van der Dussen heeft dus een ouder handschrift (het origineel?) overgeschreven en aangevuld.

65 CBG, Collectie algemene familiedossiers, dossier van Heemskerk van Beest; Prak, *Gezeten burgers*, 390; J.E. Elias, *De vroedschap van Amsterdam 1578-1795* (2 dln.; Haarlem, 1903-1905) I, 76-80, 307-308; II, 901.

Afstamming Van Heemskerk

(cursief gedrukte namen vermoedelijk falsificaties)

1. Afstamming volgens Reinier van Heemskerk (18e eeuw).

2. Oudste generaties volgens Janse (2001).

3. Stamreeks volgens Van Gouthoeven (1636) en Van Leeuwen (1685).

4. Afstamming volgens Van der Meer (1961).

koophandel'. Hij voerde '(om minder bekend te zijn voor familie van Gerrit van Velzen) de toenaam van Heemskerck niet'. Dat laatste gold ook voor zijn nazaten die zich tot in de vierde generatie slechts van patroniemen bedienden.⁶⁶ De familie ging zich vermoedelijk pas na de Opstand Van Heemskerk noemen. Desondanks bleven zij 'altoos het volle wapen Van Heemskerck' voeren, wat bleek uit hun grafzerken en 'eenige geschilderde glazen die in hunne huizen geweest zijn'.⁶⁷ De boodschap van de familiegenealoog was dus duidelijk: de Van Heemskerks waren van adel.⁶⁸

Een recent genealogisch overzicht van de oudste generaties van de riddermatige Van Heemskerks vinden we bij Janse.⁶⁹ De door hem gepresenteerde samenhang komt overeen met die bij Van Gouthoeven en Van Leeuwen. Daarentegen zijn er echter nogal wat verschillen ten opzichte van de door Reijnier van Heemskerk opgestelde genealogie doordat in het schema van Janse de namen Reijnier en Dirk ontbreken. In dit verband is verder van belang het artikel van O.A. van der Meer over de voorouders van Reinier van Heemskerk.⁷⁰ Hierin toonde hij aan dat de Van Heemskerks afstamden van ene 'coman' Reijer, die dezelfde zal zijn als de bovengenoemde Reijnier van Heemskerk Dirksz (man van Heijltje van Vliet).⁷¹ Verdere gegevens over deze stamvader, die dus koopman was, of zijn voorouders, trof de auteur in de geraadpleegde archivalia niet aan. Evenmin vond hij aanwijzingen voor het bestaan van de bovengenoemde Vincent Reijersz (van Heemskerk). Wel stuitte hij op een Willem Vincentsz, in 1579 voorkomend als warmoesman en turfdrager te Leiden. Diens nageslacht noemde zich Van Heemskerk. Van der Meer concludeerde echter dat het zonder nadere bewijzen 'gevaarlijk' is zonder meer te aanvaarden dat zij tot de familie van coman Reijer behoorden.⁷² Wegens tijdgebrek heeft hij verder afgezien van een 'ernstig' onderzoek naar de vraag wat er waar is van de beweerde afstamming van diens familie uit het middeleeuwse, adellijke geslacht Van Heemskerk. Wel concludeerde hij op grond van door hem aangetroffen Leidse schepenzegels dat de door hem behandelde familie reeds op 11 februari 1517 bleek te zegelen met het welbekende wapen Van Heemskerck.⁷³

Op grond van het voorgaande kan worden geconcludeerd dat de familie van de genealoog Reinier van Heemskerk in elk geval reeds in het begin van de zestiende eeuw pretendeerde af te stammen van de adellijke Van Heemskerks. Vermoedelijk gingen zij er pas in het laatste kwart van die eeuw toe over ook de naam Van Heemskerk te voeren. Het lijkt waarschijnlijk dat Reinier van Heemskerk bij zijn onderzoek net als Van der Meer uiteindelijk is gestuit op een Reijer die koopman te Leiden was. Vervolgens construeerde hij, wellicht op basis van de familieoverlevering of aan de hand van archivalia die later verloren gingen, een genealogie die de adellijke afstamming van zijn familie moest bewijzen.

66 De bovengenoemde Claas van Heemskerk Simonsz (1536-1616) behoorde tot de vijfde generatie nageslacht.

67 CBG, Collectie algemene familiedossiers, dossier van Heemskerck van Beest.

68 O.A. van der Meer, 'Rondom het gezin van Jan Reyer Dircxz. (van Heemskerck)', *De Nederlandsche Leeuw*, LXXVIII (1961) 300-321.

69 Janse, *Ridderschap*, 248.

70 Van der Meer, 'Rondom het gezin', 286-300.

71 Bij Van Heemskerk komt hij voor onder de zesde generatie.

72 Van der Meer, 'Rondom het gezin', 290-291.

73 Volgens Van Leeuwen voerde het geslacht Van Heemskerk in blauw een zilveren, klimmende leeuw, rood getongd.

Van Borssele van der Hooghe

In de eerste helft van de zeventiende eeuw meldde zich een familie die pretendeerde in wettige mannelijke lijn af te stammen uit het aloude geslacht Van Borselen.⁷⁴ Het betrof de Middelburgse burgemeestersfamilie Van der Hooghe, die een wapen voerde gelijk aan dat van een der uitgestorven takken Van Borselen (Van Borselen, gebroken met drie zilveren sterren in een schildhoofd). De heren van Borselen behoorden tot de meest vooraanstaande geslachten in Zeeland. In de loop van de tijd verwierven zij op de Zeeuwse eilanden een groot aantal bezittingen. De meeste bekendheid kreeg de familie door het huwelijk in 1434 van Frank van Borselen (±1396-1470), heer van Sint-Maartensdijk, met Jacoba van Beieren. De wettige takken waren in 1487 alle in mannelijke lijn uitgestorven.⁷⁵ Jacob van Grijskerke (1614-1656) nam in zijn omstreeks het midden van de zeventiende eeuw geschreven *'t Graafschap van Zeeland* de afstamming van de Van der Hooghes uit de heren van Borselen als vaststaand aan.⁷⁶ Hij deed dat op gezag van Mr. Philips van der Hooghe († 1662) en diens zoon Augustijn. Een oudere zoon van Mr. Philips van der Hooghe, Pieter van der Hooghe († 1679) noemde zich in 1668 bij de doop van zijn dochter voor het eerst Van Borssele van der Hooghe. Enkele jaren eerder, in 1657, verleende de Staten-Generaal Jacob van der Hooghe (1622-1685), stammend uit een jongere tak, toestemming de naam Van Borssele van der Hooghe te voeren. Latere generaties hebben het Van der Hooghe laten vallen en gingen tevens het volle wapen Van Borselen voeren. De door Van Grijskerke gepresenteerde afstamming liep via Claas van Borselen Raasz (vermeld in 1429). Zijn vader Raas van Borselen was vermoedelijk dezelfde als de zoon met die

Jan van Borssele van der Hooghe, door J. Houbraken (*kopergravure; foto Iconografisch Bureau, Den Haag*)

74 Zie voor het hiernavolgende R. Fruin, *De oorsprong der familie van Borssele van der Hooghe* (Middelburg, 1908).

75 A.W.E. Dek, *Genealogie der heren van Borselen* (Zaltbommel, 1979) 7.

76 Het elfde hoofdstuk handelde over de oude edele geslachten van Zeeland.

naam van Claas van Borselen († 1357), heer van Brigdamme.⁷⁷ De kleinzoon van bovengenoemde Claas van Borselen Raaszoon, Adriaan Jacobsz, kocht het Huis Ter Hooghe waaraan de familie zijn naam ontleende. Diens zoon Joos van der Hooghe was tussen 1496 en 1504 burgemeester en schepen te Middelburg. Uit hem stamde de familie Van der Hooghe die zich later Van Borssele van der Hooghe noemde.

In zijn artikel over de oorsprong van de familie Van Borssele van der Hooghe toonde Fruin aan de hand van de Zeeuwse rentmeestersrekeningen aan dat bovengenoemde Jacob en Adriaan van der Hooghe dezelfde waren als Jacob Claasz (ook wel Jacob Claas Jansz) en Adriaan Jacobsz (ook wel Adriaan Jacob Claasz).⁷⁸ De adellijke pretentie van de familie was voornamelijk gebaseerd op handtekeningen in originele akten, die zodanig waren vervalst dat het moest lijken alsof de familienaam oorspronkelijk Van Borssele van der Hooghe luidde. Bovendien beweerde de familie ten onrechte een leengoed van de Sint Paulusabdij te Utrecht, vijf gemeten grond gelegen in Schellach, via vererving uit het bezit van de Van Borselens te hebben verworven. In werkelijkheid was er sprake geweest van een koop door Jacob Claas Jansz. Dat de aanspraken van de familie niet door iedereen serieus werden genomen, bleek in 1757 toen Philips Jacob van Borssele van der Hooghe (geb. 1720) door Anna van Hannover, weduwe van stadhouder Willem IV als edelman werd benoemd tot geëligeerde lid van de Staten van Utrecht.⁷⁹ Dat leidde tot protesten van het tweede lid der staten (de ridderchap), dat verklaarde dat het pas benoemde lid ten onrechte beweerde van adel te zijn. De bewijsstukken die Van Borssele van der Hooghe had overlegd, betroffen geen originele stukken, maar allemaal afschriften. Eén daarvan betrof de huwelijksvoorwaarden van 20 mei 1651 tussen zijn grootouders Jacob van der Hooghe en Maria van Varick. De bruidegom heette in de akte Jacob van der Hooghe, maar tekende als J. v. Borssele van der Hooghe. Duidelijk is te zien dat er waarschijnlijk J. van der Hooghe heeft gestaan. De vader en broer van de bruidegom tekenden met J. v. Hooghe (de bovengenoemde Joos van der Hooghe) en A. van der Hooghe. De benoeming werd echter toch doorgezet en in 1759 nam Philips Jacob van Borssele van der Hooghe zitting. Om de tegenstanders de mond te snoeren trad een oudere broer van Philips Jacob, Jan van Borssele van der Hooghe († 1764), sinds 1747 representant van de Prins van Oranje als eerste edele van Zeeland, in contact met de predikant Willem te Water. Te Water publiceerde in 1761, al dan niet toevalligerwijs het herverkiezingsjaar van Philips Jacob van Borssele van der Hooghe als geëligeerde, *Het hoog adellijke en adelijk Zeeland*, waarvan het tweede deel het elfde hoofdstuk van het werk van Van Grijpskerke bevatte. Het werk van Te Water deed niets anders dan nogmaals een bevestiging geven van de adeldom van de Van der Hooghes. Veelzeggend in dit verband was dat de zoon van Te Water in zijn autobiografie schreef veel te danken te hebben gehad aan ‘Zijne Excellentie van Borssele van der Hooghe’ en dat door diens invloed ook andere aanzienlijke heren (Van Citters, Steengracht, Huijssen van Kattendijke, Winckelman, Tulleken, Van Brakell, enz.) ‘het hunne toebrachten’.

⁷⁷ Dek, *Heren van Borselen*, 28.

⁷⁸ Generatie I en II in *Nederland's Adelsboek*, LXXX (1989) 280.

⁷⁹ De geëligeerde leden van de Staten van Utrecht vormden samen het eerste lid van de Utrechtse Staten (voor de Opstand gevormd door de geestelijkheid) en bestonden voor de ene helft uit edelen en voor de andere helft uit burgers. Om verkozen te worden moest men een prebende bezitten in een van de vijf kapittels van de stad Utrecht.

Van Leijden

Prak merkte in zijn studie over de achttiende-eeuwse Leidse regenten op dat Leiden weinig echte 'topfamilies' kende, maar dat de familie Van Leijden voor deze kwalificatie het meest in aanmerking kwam. Zij was zeer gefortuneerd en voelde zich boven haar mederegenten verheven. Familieleden zaten niet alleen in Leiden op het kussen (sinds 1510), maar ook in Amsterdam, Brielle, Gorinchem en Haarlem. Verder bezaten zij veel grond, grossierden zij in heerlijkheden (tenminste vijftien) en konden zij bogen op een genealogie die tot in de Middeleeuwen terug ging. Bovendien was er wel in elke generatie een familielid dat een adellijk huwelijk sloot. Mr. Adriaan van Leijden Dirksz († 1562), pensionaris en vroedschap te Delft, stond bijzonder gunstig aangeschreven bij keizer Karel V wat hem op 4 april 1548 de titel Baron des H.R. Rijk opleverde. Bijna twee eeuwen later, 10 november 1732 om precies te zijn, werd die titel door keizer Karel VI verhoogd tot graaf des H.R. Rijk. De titel van Rijksgraaf heeft de familie echter nooit gevoerd⁸⁰. Haar (buitenlandse) adeldom telde wel mee voor het opzweren van adellijke kwartieren, maar aangezien zij niet als riddermatig werd beschouwd, had de familie geen toegang tot een van de ridderschappen. Desondanks pretendeerde zij af te stammen van het middeleeuwse, adellijke geslacht Van Leijden waarvan de stamvader Gerrit van Leijden in 1266 werd vermeld, toen hij enige landen onder Rijswijk aan het klooster te Rijsburg vermaakte.⁸¹ Gerrit van Leijden was misschien dezelfde als *magister* Gerard van Leijden († 1289), grafelijk clericus of secretarius (1270-†) en is mogelijk belast geweest met het toezicht op de bouw van de Ridderzaal. Bovendien was hij waarschijnlijk de stichter van het Sint-Catharinagasthuis te Leiden, aangezien de collatie van de kapelanie van dat gasthuis in handen was van zijn nageslacht.⁸² Volgens Ferwerda stamden de Rijksbaronnen van Leijden af van Gerrits kleinzoon Jan van Leijden Hendriksz. en zouden diens broers Diederik en Hugo van Leijden respectievelijk tot ridder zijn geslagen (1315) en als schildknaap zijn vermeld (1322). Van Kan toonde in zijn studie over het middeleeuwse Leidse regentenpatriciaat echter aan dat Jan van Leijden Hendriksz in werkelijkheid een zoon was van Aarnd Snider⁸³ 'van Leiden' († in of vóór 1300) en Machteld.⁸⁴

Het verhaal is hiermee echter nog niet afgelopen. De grootvader van de eerste Rijksbaron van Leijden, Adriaan van Leijden, trouwde volgens Ferwerda namelijk met Catharina Paets Claasdr. W.J.J.C. van Bijleveld vermeldde in een artikel over de genealogie van het Leidse geslacht Van Velden en aanverwante families Machteld van Leijden Hendriksdr als haar moeder. Machteld van Leijden was op haar beurt een kleindochter van Jan van Leijden, schepen te Leiden en regent van het Sint-Catharinagasthuis aldaar. Met betrekking tot diens voorouders werd niets meegedeeld.⁸⁵ Zijn laatst-

80 *Nederland's Adelsboek*, LXXXII (1998); Prak, *Gezeten burgers*, 71, 170, 174, 244, 246, 248, 396-398.

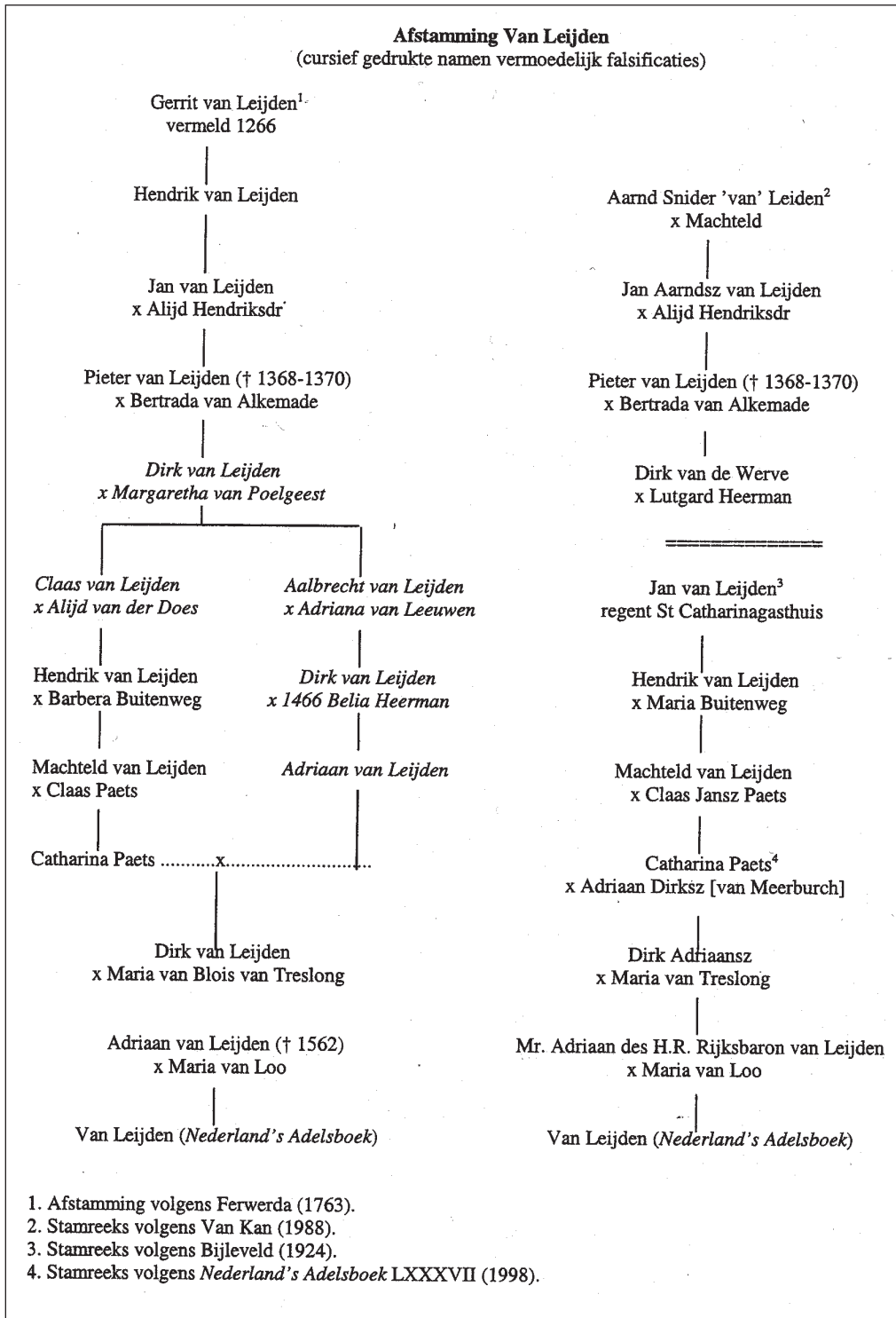
81 Ferwerda, *Wapenboek* (1763); J. Kok, *Vaderlandsch Woordenboek* (35 dln.; Amsterdam, 1785-1795) XXII, 79.

82 F.J.W. van Kan, *Sleutels tot de macht. De ontwikkeling van het Leidse patriciaat tot 1420* (Hilversum, 1988) 169.

83 Gelet op de familienaam Snider (een snider is een kleermaker) en de status van de familie houdt Van Kan het er op dat genoemde Aarnd Snider deel uitmaakte van de kring der wantsnijders. De wantsnijders hielden zich bezig met de detailhandel in laken dat zij zowel in Leiden, als elders aankochten. Zij beschikten doorgaans over kapitaal en moeten worden gezien als de voorlopers van de drapeniers. In de veertiende eeuw behoorden de wantsnijders voor zover zij met name bekend waren bijna allemaal tot het patriciaat (Van Kan, *Sleutels*, 211).

84 Van Kan, *Sleutels tot de macht*, 31-33; Van Kan, *Sleutels tot de macht*. Bijlage 8. *Prosopografische gegevens betreffende het Leidse patriciaat* (Hilversum, 1988) 182-191.

85 W.J.J.C. Bijleveld, 'Bijdrage tot de genealogie van het Leidsche geslacht Van Velden en aanverwante families', *De Nederlandsche Leeuw*, XLII (1924) 231.

genoemde ambt vormt echter wellicht een aanwijzing dat Jan van Leijden wel eens zou kunnen afstammen van de bovenvermelde *magister* Gerard van Leijden, de veronderstelde stichter van het gasthuis. Het sluitstuk van deze genealogische rondgang wordt gevormd door *Nederland's Adelsboek*, LXXXVII (1998), dat Catharina Paets – dochter van Claas Paets Jansz en Machteld van Leijden Hendriksdr – als echtgenote koppelt aan Adriaan Dirksz [van Meerburch] († 1531), vroedschap te Leiden 1510-[1514], en dus niet aan een Adriaan van Leijden. Duidelijk wordt dat het voorname regentengeslacht Van Leijden haar naam ontleende aan de hierboven genoemde Machteld van Leijden Hendriksdr en dat van een afstamming in mannelijke lijn uit de middeleeuwse Van Leijdens dus geen sprake was.

Besluit

Studies met betrekking tot de achttiende-eeuwse vroedschappen van Leiden, Gouda, Hoorn en de steden van het Noorderkwartier rekenden af met het beeld van een regentenpatriciaat dat zijn best deed de adel te imiteren. Bezit van grond, heerlijkheden en buitenlandse adellijke titels kwam onder de onderzochte elites relatief weinig voor. Verder was bij de meesten van hen evenmin sprake van buitensporige luxe. Vermindert daardoor de betekenis van aristocratisering als analytisch concept? Het voorgaande maakt duidelijk van niet.

De kern van het aristocratiseringsproces werd – zoals betoogd – gevormd door een regentenpatriciaat dat zich bewust werd een aparte stand te zijn, die van nature was voorbestemd te regeren en waartoe men door geboorte behoorde. Patriciërs als Rijksbaron Pieter van Leijden legitimeerden hun positie in de samenleving, net als de adel, op grond van hun geboorterecht. Als gevolg daarvan ontwikkelde zich onder de regenten ook een dynastiek bewustzijn, waardoor het belang van de maagschap werd verdrongen door dat van het eigen geslacht. Dat laatste leidde onder andere tot een huwelijkspolitiek die zich primair richtte op het instandhouden, vergroten en doorgeven van het maatschappelijk vermogen van de familie, waarbij oudste zonen werden bevoorreed. Bovendien kregen de regenten belangstelling voor hun familiegeschiedenis en genealogie en gingen zij in samenhang daarmee op zoek naar oude en aanzienlijke, liefst adellijke afstamming. Aristocratisering moet dan ook niet zo zeer worden verbonden met een voorname levensstijl en het bezit van grond, heerlijkheden of buitenlandse adellijke titels, maar veel meer met het standsbewustzijn en dynastieke besef van het regentenpatriciaat. Voor zover de bewaardgebleven primaire bronnen dat toelaten, zou het onderzoek naar het regentenpatriciaat zich daarom in de toekomst meer moeten concentreren op zaken als dynastievorming, huwelijkspartnerkeuze, instandhouding van het maatschappelijk vermogen, leenopvolging, verdeling van nalatenschappen, voeren van familiewapens, genealogiebeoefening, adellijke pretenties en uitoefening van adellijke rechten. ‘Aristocratiserende’ regenten ontwikkelden zich tot ‘bourgeois-gentilhommes’ of misschien eerder nog tot ‘gentilhommes-bourgeois’, met in beide gevallen de nadruk op bourgeois. Zij bleven echter ondanks hun ‘verraad’ en dankzij het *dédain* van de adel voor hun pretenties niet alleen de stad, maar – misschien belangrijker nog – in feite ook hun stand trouw.